

UTANFÖRSKAP OCH UNGA

*En socioekonomisk analys av
värdet av främjande öppen
fritidsverksamhet för unga*

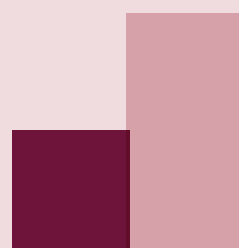
Eva Nilsson Lundmark & Ingvar Nilsson

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor
Uppdragsledare: Marwa Chebil

Juni 2022
Grafisk form: Länge Leve kommunikation AB
Kontaktuppgifter MUCF:
Telefon: 010-160 10 00
E-post: info@mucf.se
Webbplats: www.mucf.se

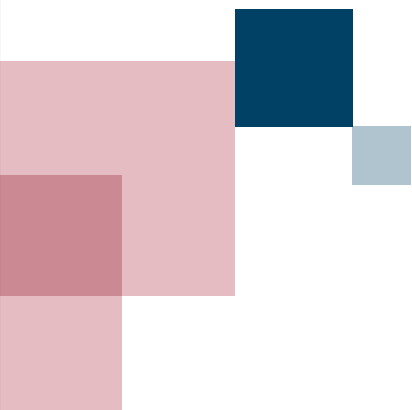
**© Myndigheten för ungdoms-
och civilsamhällesfrågor (MUCF) 2022**

Webb: www.mucf.se

Utanförskap och unga

En socioekonomisk analys av värdet av främjande öppen
fritidsverksamhet för unga

Innehåll

FÖRORD	7
INLEDNING	9
Syfte.....	11
UNGA I UTSATTTHET – EN KARTA	13
Så kan det gå	13
Utstött ur det normala eller indragen i det destruktiva	17
Utanförskapets ansikten	18
Det kommunala preventionsimperativet.....	18
Gränsöverskridande onda cirklar	20
DET BLIR FÖR DYRT.....	25
En alldeles vanlig fredagnatt	25
Ett stort eller litet problem?	26
Koppling effekter under ungdomstiden och dess påverkan in i vuxenlivet.....	27
Misslyckanden på arbetsmarknaden.....	30
ORSAKER OCH KONSEKVENSER.....	33
Två strukturella grundproblem.....	33
Konsekvenserna – osynlighet och ansvarslöshet	37
VÄRDET AV INTERVENTION – ETT SOCIALT INVESTERINGSPERSPEKTIV	41
Att räkna på effekter av en insats	41
Ett socialt investeringsperspektiv	42
Att värdera effekter	42
Några utmaningar att hantera.....	43
Utanförskapets kostnader	44

UTANFÖRSKAPETS KOSTNADER PÅ KORT SIKT	47
Utanförskapets ekonomiska ansikte	47
Enskilda händelser.....	49
Misshandel till följd av hedersvåld	51
HVB-placering.....	56
Slutsatser kring kortsiktiga effekter under ungdomsåren	60
UTANFÖRSKAPETS LÅNGSIKTIGA EFFEKTER I VUXENÅLDER	63
De kortsiktiga och enkla prislapparna.....	64
De långsiktiga och sammansatta prislapparna	65
Ett antal individscenarion kring utanförskap	67
AVSLUTNING	77
Rätten till ett fullvärdigt liv grundläggs tidigt	77
Rädda enskilda personer eller utplåna jordmånen	78
Det möjliga värdet av intervention och sociala investeringar	79
Slutsatser	79
Avslutande reflektioner och framåtblickar.....	79
BILAGA: KALKYLMODELLEN	83

Förord

Unga som har lagom mycket fritid och som är nöjda med sin fritid har lägre risk för att uppleva symptom på psykisk ohälsa. Forskning pekar även på att unga som är i riskzonen för att hamna i utanförskap är en överrepresenterad grupp på fritidsgårdarna. Det gör den öppna fritidsverksamheten till en särskilt viktig arena för ungas möjligheter till välmående, inflytande och delaktighet i syfte att delta i demokratin.

Under 2021 fick Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) i uppdrag av regeringen att ta fram och sprida ett kunskapsunderlag med fokus på hedersrelaterat våld och förtryck och på våldsförebyggande arbete som riktar sig till fritidsledare och andra som utanför skolväsendet arbetar med ungas fritid.

Inom ramen för uppdraget har MUCF givit nationalekonom Ingvar Nilsson och beteendevetare Eva Nilsson Lundmark i uppdrag att i rapportform genomföra en socioekonomisk analys som visar värdet av främjande och förebyggande öppen fritidsverksamhet. Dels för att undersöka den öppna fritidsverksamhetens potential. Dels för att få en bild av det ekonomiska värdet av att, genom god främjande och förebyggande öppen fritidsverksamhet, förhindra att unga hamnar i utanförskap.

Det ekonomiska fokus som presenteras i rapporten ger författarnas perspektiv på hur samhällets prioriteringar har betydelse för ungas liv och möjligheter. Rapporten är ett bidrag i diskussionen kring ungas fritidsaktiviteter och en faktakälla för den som söker svar på hur främjande och förebyggande insatser påverkar unga och samhället ekonomiskt.

Syftet med rapporten är att möta det stora intresse som finns inom den kommunala sektorn för att få ett kunskapsunderlag kring hur de kan se på främjande och förebyggande verksamhet ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Målgruppen för rapporten är beslutsfattare och andra intressenter kring öppna fritidsverksamheter.

Den socioekonomiska analysen av värdet när det gäller främjande och förebyggande arbete som presenteras visar att samhället, genom investeringar riktade mot unga som riskerar eller befinner sig i utanförskap kan minska mänskligt lidande och minska kostnader både för den enskilde och för samhället i stort. Rätt, tidiga insatser kan vara avgörande. Rapporten visar även att utanförskapets omfattning och dess konsekvenser, både under uppväxtåren och i vuxenlivet i form av utanförskap på arbetsmarknaden, kan förebyggas. Samhällskostnaderna för utanförskap landar på tiotals miljarder kronor. Att ställa dessa kostnader i relation till kostnaderna för att reducera riskerna visar på hur viktigt det är med främjande och förebyggande tidiga insatser.

Lena Nyberg, generaldirektör
Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor

Inledning

Att stärka det friska

”Vi ser tioåringar som springer ärenden åt gängen, med droger, med vapen, med stöldgods. Tioåringar med släckt blick och förlorat hopp. Det handlar inte om rekrytering till kriminella gäng, det handlar om en omfattande insocialisering till en kriminell livsstil.”¹

Alltför många unga i vårt samhälle hamnar i olika former av svårigheter under sin uppväxt. För en del av dem leder det till kortare, längre eller – i värsta fall – permanent utanförskap. Ofta beskrivs detta som ett storstadsfenomen i utsatta områden, men det förekommer också på mellanstora orter och, inte minst, på landsbygden.

Detta utanförskap kan vara både dramatiskt och subtilt. Ibland resulterar det i psykisk skörhet eller sviktande psykisk hälsa, andra gånger i missbruk. Ofta hamnar man i ett utanförskap som präglar stora delar av det kommande vuxenlivet och som många gånger har ett accelererande förlopp.

Förebyggande insatser är alltså av största vikt, inte minst då de genom sin *främjande* effekt ofta kommer fler till gagn än själva målgruppen; till exempel kan en fritidsgård nyttjas av fler än de unga på väg in i utanförskap. Då blir insatsen istället något som stärker det som fungerar. Positivt för samhället i stort, men framför allt för individen.

Forskningen visar att strukturerad fritid² har positiva effekter på barns och ungas fysiska och psykiska hälsa³. Det ökar även barns och ungas skoltrivsel, förbättrar deras betyg och höjer intresset för att studera vidare. Ostrukturerad fritid kan däremot ha negativ inverkan på välmåendet.

Vi vet också att barn och unga vars föräldrar har låga inkomster får mindre strukturerad fritid än andra. Unga i så kallade icke-privilegierade områden och i glesbygder upplever att möjligheterna till en meningsfull fritid är sämre än de som bor i så kallade privilegierade områden⁴. Den fråga vi måste ställa oss, och som denna rapport handlar om, är: *hur kan vi främja goda livsval hos dessa unga med stöd i trygga och prosociala sammanhang?*

Hur kan vi erbjuda barn och unga möjligheten till positiva fritidsaktiviteter för att därmed stärka dem i att göra bra livsval? Detta avser inte bara de som på olika vis befinner sig i riskzon. I en genomsnittlig skolklass finns vanligtvis ett flertal barn med olika livsutmaningar, till exempel dysfunktionella familjer, psykisk ohälsa eller hedersvåld.

¹ Gunnar Appelgren, kriminalpolis, polisregion mitt

² Med strukturerad fritid menas aktiviteter som är organiserade, ledarledda och regelbundna

³ Se bland annat Ungdomar, fritid och hälsa – en forskningsöversikt om fritidens skydds- och riskfaktorer, <https://www.mucf.se/sites/default/files/2013/04/ungdomar-fritid-halsa.pdf>

⁴ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Fokus 18 – vilka ska med?

För föreningsaktiva ungdomar är arenan given. Men för andra krävs olika former av öppna fritids- och kulturaktiviteter, allt från musikstudios till nattfotboll. Ofta arrangeras detta av fritidsgårdar, ungdomsgårdar eller ungdomens hus, främjande verksamheter som sedan länge ligger inom ramen för den kommunala fritids- och kultursektorn.

Men blir det inte för dyrt – i förhållande till den kommunala budgetramen – att satsa på dessa främjande verksamheter? Svaret på det beror på val av perspektiv: ett kostnads- eller ett socialt investeringsperspektiv.

Det blir för dyrt

Vi som författat den här rapporten har arbetat med frågan sedan 1976. Uppdraget kom då från Statens Ungdomsråd, föregångaren till Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, och handlade om att sätta en prislapp på ungas missbruk, främst av narkotika. Det upptäcktes då att när man talade om att satsa förebyggande och främjande för att undvika framtida missbruk och utanförskap så var det alltid någon som sa ”Det blir för dyrt”. En formulering som funnits med i över 40 år och som även blev namnet på den första rapporten.⁵

Men vad är det som blir för dyrt? Att agera och ingripa tidigt eller att avstå och inte ingripa? Bör insatser kring unga ses som en kostnad eller kan de ses som en **social investering** som syftar till att förhindra framtida, ännu större kostnader?

Låt oss ta ett exempel. Södertälje kommun brottas sedan länge med att ofta mycket unga rekryteras till organiserad brottslighet och gäng. Men det sker också långsiktigt arbete med att främja barns och ungas uppväxtvillkor inom både skola och fritid. Det diskuteras om en ny fritidsgård i ett område med socioekonomiska utmaningar. Ett område där unga kontinuerligt utsätts för risken att dras in i kriminalitet. Kostnaden för fritidsgården ligger på drygt fyra miljoner kronor per år⁶ (sex heltider, timanställdpersonal, lokaler med mera) och man räknar med mellan

15 000–20 000 besök per år. Det ger en besökskostnad på cirka 250 kronor per tillfälle. Är det dyrt? Det beror på vad vi jämför med. Om den här verksamheten kan förhindra att unga rekryteras till gäng är det kanske en mycket lönsam affär: En person som fastnar i kriminalitet beräknas kosta cirka 23 miljoner under sin ”karriär”.⁷ *Det betyder att om denna verksamhet en enda gång vart fjärde år bidrar till att bromsa eller förhindra en sådan utveckling för en enda person så är verksamheten, ur ett samhällsperspektiv, självfinansierad.*

Det finns riskfaktorer som ökar sannolikheten för ett framtida utanförskap. Men det finns också skydds- och friskfaktorer som reducerar den. Perspektivet kring detta, efter mer än hundra projekt och rapporter i ämnet, bygger på ett antal principer som även utvecklas längre fram:

- Ju tidigare samhället agerar desto enklare är det – **stämman i bäckenperspektivet**
- Ju längre man väntar desto dyrare blir det – **det sociala investeringsperspektivet**

⁵ Det blir för dyrt, Statens Ungdomsråd & SEE, 1976

⁶ Tjänsteskrivelse, Södertälje kommun, fritidskontoret, 2018.09–19,

⁷ Nilsson & Nilsson Lundmark, Vänd dem inte ryggen, Fryshuset & SEE, 2012

- Ju mer man utgår från ungdomsperspektivet, ungas intressen, passion och önskningsar desto lättare blir det – **delaktighets- och egenmaktsperspektivet**
- Ju mer man utgår från det friska, det konstruktiva och det stärkande i ungas liv desto lättare blir det – **det salutogena perspektivet**

Ofta vet kommuner och andra myndigheter vad det kostar att driva främjande och förebyggande verksamheter. Ibland även vilken effekt det har. Men lika ofta saknas en bild av kostnaden för att misslyckas. Därför fokuserar vi på detta. Vad ungas utanförskap, framför allt på lång sikt, kostar samhället när det misslyckats att fånga upp dem i skolan eller på fritiden. Därmed handlar rapporten också om värdet av att genom tidiga insatser bromsa ungas resa mot utanförskapet. Att helt enkelt börja se tidiga insatser kring ungas fritid som en social investering – med en potentiellt mycket hög avkastning.

≡ Syfte

Syftet med rapporten är att anlägga ett socialt investeringsperspektiv på förebyggande och främjande arbete inom fritidssektorn genom att

- introducera ett synsätt kring detta som kan bli begripligt och användbart för kommunala beslutsfattare kring förebyggande och främjande arbete inom fritidssektorn
- i de avancerade räkneexemplens form konkret visa de ekonomiska effekterna av utanförskap på kort och lång sikt samt värdet av sociala investeringar kring målgruppen
- beskriva att det är möjligt att göra sådana beräkningar och visa hur man kan räkna
- visa exempel på sådana kalkyler både på kort och lång sikt, för samhället i stort och för olika aktörer
- peka på den potentiella lönsamheten för samhället i stort och effekter för olika samhällsaktörer (kommun, stat, region) kring främjande arbete
- antyda vilka hinder som föreligger för att uppnå detta.

Unga i utsatthet – en karta

☰ Så kan det gå

Denna rapport handlar om vad som händer i samhället när det inte lyckas fånga upp unga som tidigt är på väg in i utanförskap. Det finns många olika insatser som kan verka i denna riktning – skolan, stöd i föräldraskapet, ett inkluderande föreningsliv m.m. Här fokuserar vi på fritidssektorn, däribland fritidsgården och ungdomens hus. En verksamhet som ofta får slåss för sina resurser. Därför inleds rapporten med en illustration kring vad som kan hända när de goda alternativen för unga försvinner och en destruktiv gängkultur i stället växer fram. Illustrationen kommer från ett genomarbetat men fiktivt exempel i ett mellansvenskt län⁸ och handlar om ett gäng. Inte ett etablerat och kriminellt, utan mer ett ”hänggång”.

Högstadietiden 12–15 år

Redan under låg- och mellanstadietiden börjar gänget formas på ett löst sammansatt vis. Ett trettioital unga killar och tjejer, med killarna i majoritet, utan aktivt intresse att delta i fritidsaktiviteter, som istället drar runt på gårdarna där de bor. Vilsna och utan fokus och framtidstro. Den förenande faktorn är för många att de inte trivs i eller inte lyckas i skolan. Frånvaro och sedermera regelbundet skolande är utmärkande för flera. Skolan ingriper för några i form av föräldrakontakter och elevvårdskonferenser, men med måttligt resultat.

De dricker och drar runt i ortens butiker. Snattar vad de kommer över. Ibland grips någon och via polis väcks ett antal ärenden inom socialtjänsten. Utredningar inleds. I några fall sker familjehemsplacering.

Under högstadiet utvecklas problemen. Drickandet accelererar och de använder även droger. Skolfrånvaron tilltar. Flera i gruppen har blivit ”drop outs” och helt lämnat skolvärlden. Skolan står maktlös och socialtjänstens insatser ger inte önskad effekt.

Asocialiteten förvandlas för flera av dem stegvis till kriminalitet i form av inbrott och personrån. Våld blir en del av vardagen, särskilt för pojkarna, även om det finns en liten grupp flickor som också utövar våld, bland annat genom att råna medelålders och äldre berusade män på väg hem från krogen.

Det är nu, under högstadietiden, som ungdomarnas asocialitet börjar ge socioekonomiska effekter och avtryck på omvärlden. Det handlar primärt om kommunala kostnader, särskilt inom skola och socialtjänst. Under perioden har de ackumulerade kostnaderna uppgått till totalt drygt 24 miljoner, eller drygt sex

⁸ Nilsson & Wadeskog, Trygghetens värde, länsstyrelsen i Dalarna, 2013

miljoner på årsbasis. Per person innebär det i grova drag 700 000–1 100 000 kronor för hela perioden eller ca en kvarts miljon kronor per år.

Kommunen står för 57 % av de totala kostnaderna vilket motsvarar ca 14 miljoner kronor eller i genomsnitt 4–5 miljoner kronor på årsbasis.

Tabell: de totala samhällskostnaderna under perioden 12–15 års ålder för ett gäng, fördelat på olika samhällsaktörer ⁹

Ålder	12-15 år
Arbetsförmedling	0 kr
Försäkringskassa	3 105 666 kr
Kommun	13 932 974 kr
Region	3 170 430 kr
Rättsväsendet	380 000 kr
Övriga	733 533 kr
Produktionsvärde	3 233 070 kr
Summa kostnader	24 555 673 kr

Gymnasietiden 16–19 år

Under gymnasiet börjar det gå riktigt illa. Nu märks också skillnader mellan könen: en del flickor uppvisar fler destruktiva mönster. Några blir deprimerade, inåtvända och alltmer självdestruktiva. De utövar olika former av självskadebeteende och det sker flera självmordsförsök. Några tvångsinskrivs under perioder på sluten psykiatrisk vård. Andra blir alltmer sexuellt utagerande.

Pojkarna har ett betydligt mer utagerande mönster. Det handlar om våld, droger och kriminalitet. Några får hänga på ett kriminellt gäng och blir distributörer av droger. På så sätt finansierar de sitt eget missbruk, som djupnar alltmer.

För några av dem fylls nu livet och vardagen av våld och kriminalitet. De gör mindre inbrott, rånar jämnåriga på mobiltelefoner och värdefulla jackor samt äldre personer på väg hem från krogen. I de flesta fall leder det endast till övergående skador för offren, men i några fall uppstår långvariga, rentav livslånga, skador. Flera av de unga utsätts själva för grovt våld i samband med konfrontationer med äldre ungdomar eller till följd av interna bråk.

Omhändertaganden av polis och sociala myndigheter blir en del av deras vardag. Vid några tillfällen görs omfattande utredningar och det väcks åtal för misshandel, grov misshandel, rån, övergrepp i rättssak samt narkotikabrott. Åtalen leder både till vård på HVB-hem samt i några fall till sluten ungdomsvård (SIS-placering).

Det sker nu en accelererande process av utredningar inom socialtjänsten. Några placeras enligt lagen om vård av unga. Den lokala polischefen försöker vid upprepade tillfällen ta upp problemen med socialtjänsten, men möts av en till synes ogenomtränglig sekretessbarriär. Detta väcker en hel del irritation hos de berörda ungdomspoliserna, som inte riktigt förstår socialtjänstens inställning.

⁹ Avsikten med tabellerna som följer (12–24 år) är att ge en översikt över kostnadernas fördelning, nivå och acceleration. Se rapportens bilaga för exempel på vad kostnaderna kan avse.

För både de och socialtjänsten vet att det ofta är under de sena ungdomsåren som unga människor i utanförskap bygger sin outsidersidentitet. De glider sakta mot en mer uttalat kriminell livsstil, vilket syns i tabellen nedan, där kostnaderna springer i väg med ytterligare ca 35 miljoner kronor till totalt 60 miljoner kronor. Det innebär en kostnad på 1–2 miljoner kronor per person i gänget under perioden. De kommunala kostnaderna har ökat med nästan 20 miljoner kronor och är nu uppe i totalt 31 miljoner kronor.

Tabell: de totala samhällskostnaderna under perioden 12–24 års ålder för ett gäng, fördelat på olika samhällsaktörer och vid olika tidpunkter

Ålder	12-15 år	16-19 år
Arbetsförmedling	0 kr	64 112 kr
Försäkringskassa	3 105 666 kr	6 802 546 kr
Kommun	13 932 974 kr	31 525 610 kr
Region	3 170 430 kr	7 882 642 kr
Rättsväsendet	380 000 kr	2 668 200 kr
Övriga	733 533 kr	1 662 600 kr
Produktionsvärde	3 233 070 kr	8 428 140 kr
Summa kostnader	24 555 673 kr	59 033 850 kr

Kommunen bär fortfarande en stor börda för dessa åtta år: 53 % eller 31 miljoner kronor av de totala samhällskostnaderna. Men rättsväsendets andel ökar. Visserligen från en låg nivå, till 5 % (ca 2.5 miljoner kronor) av de totala kostnaderna. Ett uttryck för att den tidiga asocialiteten mer och mer antagit mönstret av en kriminell livsstil.

Det tidiga vuxenlivet 20–24 år

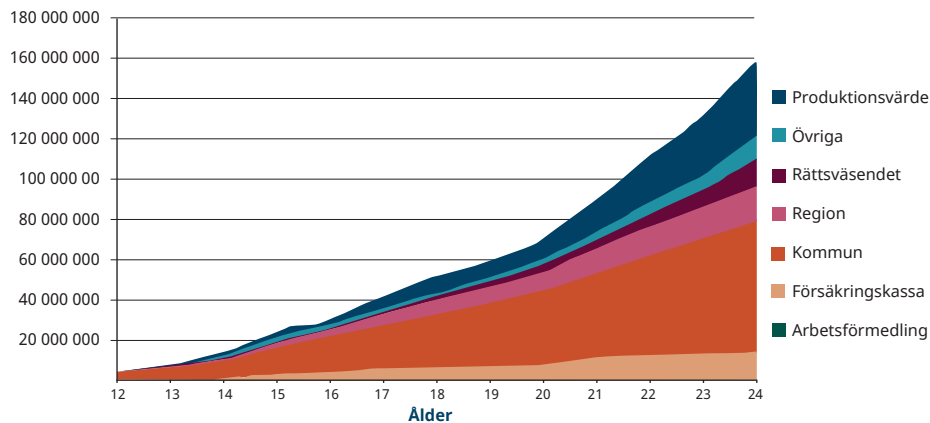
Vid 20 års ålder är utanförskapet ofta en del av vissa ungas identitet. Asociala mönster har för några av dem rört sig i riktning mot etablerat missbruk, för andra mot mer tydlig kriminalitet. För flera ökar andelen självdestruktivt beteende och psykisk ohälsa. I diagrammet nedan summeras de socioekonomiska effekterna av detta.

Under dessa år stiger kostnaderna från 60 till knappt 160 miljoner kronor. Per person i gänget motsvarar det ca 3–5 miljoner kronor eller ca 0.5–1 miljoner kronor per år. De totala kommunala kostnaderna uppgår vid 24 års ålder till ca 65 miljoner kronor eller 2–3 miljoner kronor per ungdom i gänget.

Totalt för de år kalkylen omfattar kostar gäng av detta slag ca 160 miljoner kronor.

Per person kan det motsvara 5–7 miljoner kronor. De kommunala kostnaderna uppgår till 41 % eller 65 miljoner kronor. Rättsväsendets kostnader uppgår till 8 % av de totala kostnaderna eller drygt 13 miljoner kronor.

Diagram: de totala, ackumulerade samhällskostnaderna under perioden 12-24 års ålder för ett gäng, fördelat på olika samhällsaktörer

Tabell: de totala samhällskostnaderna under perioden 12-24 års ålder för ett gäng, fördelat på olika samhällsaktörer och vid olika tidpunkter

Ålder	12-15 års ålder	16-19 år	20-24 år
Arbetsförmedling	0 kr	64 112 kr	577 008 kr
Försäkringskassa	3 105 666 kr	6 802 546 kr	13 640 505 kr
Kommun	13 932 974 kr	31 525 610 kr	65 231 444 kr
Region	3 170 430 kr	7 882 642 kr	17 140 636 kr
Rättsväsendet	380 000 kr	2 668 200 kr	13 619 777 kr
Övriga	733 533 kr	1 662 600 kr	12 162 933 kr
Produktionsvärde	3 233 070 kr	8 428 140 kr	36 085 681 kr
Summa kostnader	24 555 673 kr	59 033 850 kr	158 457 984 kr

Reflektioner

Samhällskostnaderna för detta vilsna ungdomsgäng är under de redovisade 13 åren **mycket höga**. Och då bör vi notera två saker. För det första är det inte ett av de mest våldsamma, utåtagerande gängen. Tvärtom. För det andra upphör såklart inte kostnaderna vid 24 års ålder. För några kommer det att fortsätta under lång tid, kanske accelerera. Så den totala prislappen på samhällets misslyckande kring dem blir förmodligen betydligt större.

En tredje sak är att många aktörer är med och betalar. Men allra **mest kommunen** i form av olika insatser, främst inom socialtjänsten. Vi ser också att kostnaderna accelererar starkt efter några år. Detta ger en känsla för vikten av ett **stämman i bäcken-perspektiv** och att tänka i termer av sociala investeringar för att bromsa förloppet.

Kostnaderna för detta är i verkligheten inte lika tydliga eftersom de smyger sig på via en mängd olika ställen vid olika tidpunkter. Till följd av bristen på långsiktiga uppföljningssystem och en helhetssyn kring kostnaderna blir **osynligheten** i en offentlig budget kring detta påtaglig. Det innebär att värdet av tidiga insatser och prevention inte alltid framgår.

Längre fram kommer konkreta exempel på var i de offentliga systemen dessa kostnader uppstår, vilket ger stöd för uppfattningen att tidiga, främjande, förebyggande insatser kan vara mycket lönsamma sociala investeringar. Alltså inte de kostnader många beslutsfattare uppfattar dem som.

Låt oss gå tillbaka till exemplet med fritidsgården i början av rapporten.

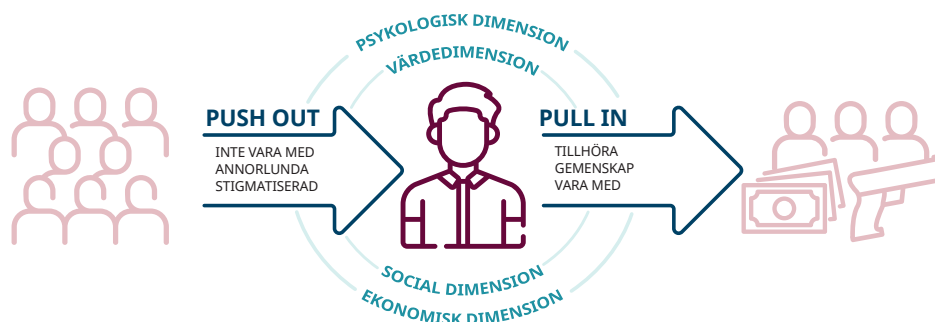
För gängets totala kostnad om 158 miljoner kronor skulle den kunna drivas i 39 år.

Utstött ur det normala eller indragen i det destruktiva

”Det är ni som e dom konstiga det är jag som e normal.”¹⁰

Som vi tidigare pekat på kan unga hamna i problem, och i värsta fall utanförskap, av många orsaker. Det kan ske på grund av olika former av utmaningar och kränkningar. Men också för att den unge utför handlingar eller beter sig på ett sätt som leder till en slags utstötningsprocess – som i sin tur leder till att ett kort- eller långvarigt utanförskap.

I den statliga offentliga utredningen *Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp*¹¹ där detta fenomen studerats pekas det på riskfaktorer i den unges vardag, i närsamhället eller samhället i stort, som kan

driva på denna process. Det radas upp mängder av riskfaktorer som droger, destruktiv hemmiljö, hög ungdomsarbetslöshet, svaga skolresultat, segregerade samhällen m.m. Gemensamt är att det finns någon form av utstötningsmekanism kring dessa unga. En **push out-process**. De är annorlunda, avvikande och inte ”normala”. Samtidigt har många en längtan om att finnas i en gemenskap och få vara med, att ha en tillhörighet.

I miljön som stöter ut (push out) är den unge misslyckad, avvikande och dålig. I miljön de söker sig till strävas det efter att vara framgångsrik, accepterad och normal. Ekonomiskt, socialt, psykologiskt eller värderingsmässigt. Ett sätt att nå det är att bygga upp sitt våldskapital. Men en ung person kan också bli framgångsrik genom att bygga upp relationer och nätverk. Att dras in i en ny miljö där en person accepteras och uppskattas ger en **pull in-effekt**.

Förenklat kan det sägas att unga som hamnar i utanförskap drabbas av en dubbel påverkanskraft, en sorts **push-pull-mekanism**. Den unge knuffas ut ur den ”vanliga” gemenskapen och dras in i en annan, Naturligtvis handlar detta också om ungas egna val, men det är viktigt att komma ihåg att dessa alltid sker i ett större socialt sammanhang, där valmöjligheterna har definierats.

¹⁰ Joakim Thåström, 1997

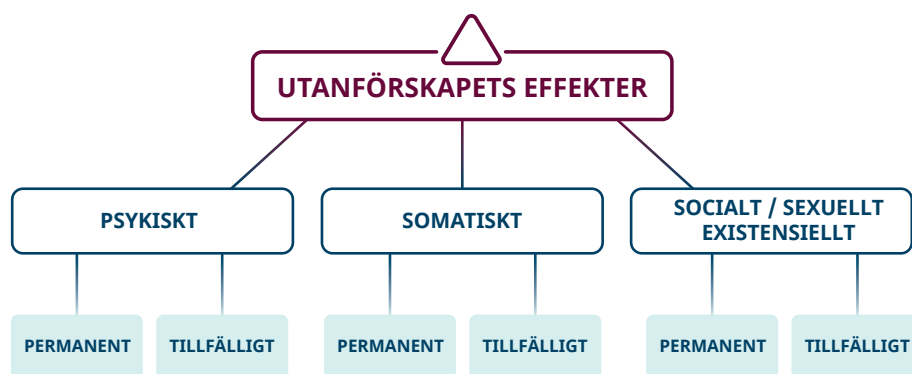
¹¹ Se SOU 2010:15 sid 51

Skolframgång, att tillhöra goda sociala nätverk, fotbollslaget eller meningsfulla fritidsaktiviteter, är inslag som tenderar att reducera push out-mönstret. Satsningar från samhällets sida inom dessa områden ska därför ses som en sorts investering i socialt kapital för unga. Tanken med denna rapport är just att anlägga ett sådant socialt investeringsperspektiv på insatser som rör den öppna fritidsverksamheten.

≡ Utanförskapets ansikten

Utanförskap är inte något som drabbar ett fåtal. Tvärtom. Mer än en fjärdedel som går ut grundskolan har inte de kunskaper som anses vara minimum för att fungera i samhället.¹² De lyckas inte uppnå de mål som krävs för att som vuxna bli en del av samhället. Till exempel att ta sig in på arbetsmarknaden och därmed kunna försörja sig själv.

En del av utanförskapet är alltså dramatiskt och leder i värsta fall till grov kriminalitet, missbruk och våld. Andra delar är mer subtila, kanske av övergående natur eller så leder de "bara" till ett delvist och/eller tillfälligt utanförskap. En viktig komponent av detta utanförskap handlar om olika former och grader av psykisk ohälsa. Utanförskapet kan också anta rent kroppsliga (somatiska) uttryck. Till exempel ätstörningar, övervikt eller nedsatt kondition och hälsa. Även somatiskt kan utsattheten handla om våld. Både sådant man utsätts för och våld mot andra.

Socialt kan utanförskapet uppstå genom att en person betraktas som udda och speciell, kanske utifrån hudfärg, sexuell läggning, könsidentitet eller religion.

Det är inte alltid lätt att reda ut kopplingen *orsak-verkan* eller rollerna *offer-förövare*. Utsatthetens olika uttrycksformer är komplexa och invävda i varandra. Ibland är de en effekt av att befinna sig utanför – social utstötthet som leder till psykisk ohälsa. Ibland är de en följd av utsattheten – mobbaren som ger igen för att ha varit utstött.

≡ Det kommunala preventionsimperativet

*"Förr var principen en enhetsskola där villkoren för alla barn skulle vara lika och ge alla samma chans. Men sedan 1990-talet har skolans likvärdighetsuppdrag blivit alltmer uppluckrat. Skolan blir helt enkelt allt mindre en skola för alla och alltmer en skola för dem som har föräldrar med resurser."*¹³

¹² ESO (2003) s. 11

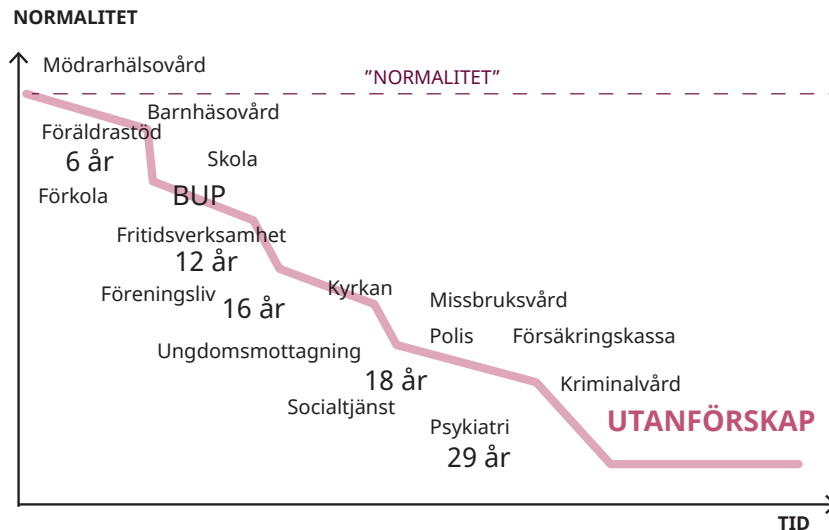
¹³ DN debatt, 17 mars 2012, Per Kornhall, undervisningsråd vid Skolverket

Ur ett samhällsperspektiv går det att närma sig utanförskapsfrågan **preventivt**¹⁴ eller **repressivt**. I det första handlar insatserna om att tidigt vidta åtgärder för att undvika destruktiva situationer och förlopp. Till exempel genom aktiv och framgångsrik utbildnings-, kultur- och fritidspolitik. Det andra sättet handlar om att hitta förövaren och utsätta denne för påföljder. Lite tillspetsat kan det sägas att rent organisatoriskt äger kommunerna preventionsfrågan och staten repressionsfrågan, ofta genom rättsväsendet.

De två perspektiven är inte ömsesidigt uteslutande utan också varandras komplement. Det handlar om var tyngdpunkten i ett åtgärdsprogram läggs. Vi har i ett antal studier¹⁵ kring utanförskap kunnat påvisa att det föreligger en sorts kedjebrevsekonomi (enkelt uttryckt kostnader som slussas runt) kring utanförskapet.

Enligt vår uppfattning byggs många bostadsområden så att de antingen får en integrerande och inkluderande profil eller en segregering och exkluderande, vilket gäller de flesta av det som idag kallas utsatta områden.¹⁶ Skolan har i sin tur utformats på ett sätt som bidrar till en inkluderande eller exkluderande profil.

För varje steg i marginaliseringstrappan (se nedan) blir konsekvenserna alltmer omfattande, kostnaderna högre och möjligheterna att bryta processen alltmer avlägsen. Det är här det gamla talesättet ”Det är bättre att stämma i bäcken än i ån” har sin givna plats. Ju längre fram en ung person rör sig i denna marginaliseringstrappa, desto dyrare blir insatserna och desto svårare blir det att bryta mönstret. Detta utgör, föga förvånande, en av rekryteringsbaserna in i ett livslångt utanförskap, i värsta fall organiserad gängkriminalitet.

”Utredningen gör bedömningen att omkring 5 000 unga under 21 år riskerar att rekryteras till kriminella nätverk.”¹⁷

¹⁴ I det preventiva perspektivet tänker vi oss både främjande och förebyggande insatser, både mot breda målgrupper och så kallade riskgrupper

¹⁵ Se www.seeab.se för ett stort antal tidigare rapporter och källor.

¹⁶ Geografiskt avgränsade områden som karaktäriseras av en låg socioekonomisk status och där de kriminella har en inverkan på lokalsamhället.

¹⁷ *Kriminella grupperingar, motverka rekrytering och motverka avhopp*, SOU, 2010:15, senare skattningar och samhällsutvecklingen inom detta fält gör att siffran idag sannolikt är betydligt högre

I en av de kommuner vi har arbetat med fann vi att något hände med de unga männen när de passerade myndighetsåldern. Det visade sig framför allt genom dramatiskt ökade kostnader när de snabbt gled in i ett utanförskap.

Då dyker en helt annan fråga upp: vem betalar? Ofta hävdar kommunerna att de blir sittande med oönskade kostnader. Så kan säkert kostnadsfördelningen för äldreomsorg och psykisk vård många gånger vara. Men när det gäller barn och unga som hamnar i utanförskap och tillgriper våld ser bilden annorlunda ut. Är det rent av så att kommunens misslyckanden till stora delar finansiellt förs över på region och stat?

≡ Gränsöverskridande onda cirklar

”Den 4 september föll de dödande skotten på Väderilsgatan i Biskopsgården. Sedan dess har stadsdelens förvaltning varit försatt i högsta beredskap. Under perioden fram till årsskiftet väntas dessa extra insatser kosta stadsdelen cirka 2,8 miljoner kronor. Det är pengar för krisstöd, extra öppethållande och bemanning av mötesplatser och lokaler, två nya stadsdelsvårdar, psykologstöd åt anställda, skyddade boenden för drabbade personer och mycket annat.

Vi har väl inte så mycket att välja på. Det här är akuta insatser som vi behövde genomföra, men så klart att man gärna hade velat använda pengarna till annat, säger Anders Glansén, ekonomichef vid stadsdelsförvaltningen västra Hisingen. Samtidigt pågår det sista arbetet inför att den nya fritidsgården på Blåsvädersgatan i södra Biskopsgården ska slå upp dörrarna.”¹⁸

När det gäller resursfördelningen kring unga visar vår erfarenhet att det alltid verkar finnas resurser när situationen är akut. Exemplet ovan är ganska typiskt. Om man med främjande och förebyggande verksamhet vill förhindra framtida utanförskap måste detta förstås på ett djupare plan. När utanförskapet studeras hos enskilda hittas det ofta ett antal orsaker som verkar leda till ökad sannolikhet för utanförskap och exkludering. Ett tydligt exempel: skolmisslyckanden leder ofta till långvarig arbetslöshet.

På stadsdels- och samhällsnivå är orsakssambanden mer komplexa och ofta invävd i ett samspel mellan sociala/psykologiska fenomen och ekonomiska faktorer. Kortsiktiga effekter på ett område kan leda till långsiktiga effekter på andra.

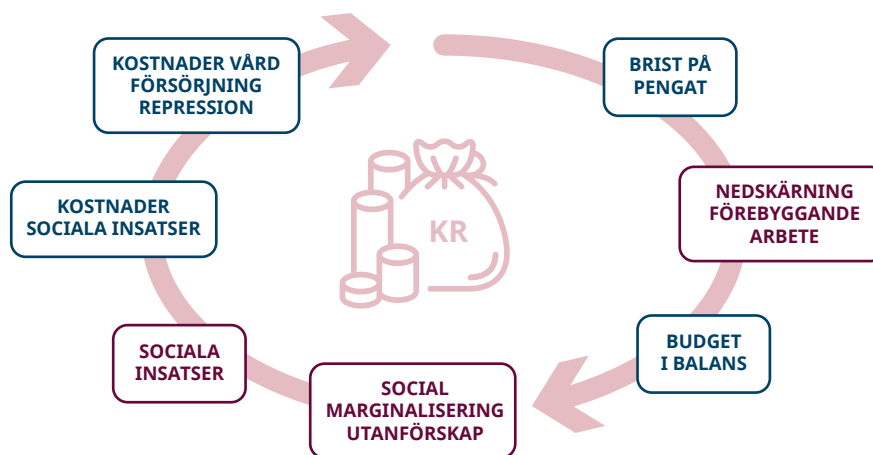
De ekonomiska effekterna är ofta synliga och rimligt enkla att både upptäcka och förstå, medan de sociala och psykologiska skeendena är diffusa, svårupptäckta och inte alltid lätta att förstå. Utifrån ett systemteoretiskt perspektiv är de två olika delsystem som intimt hänger samman och påverkar varandra. Allt hänger samman. Arbetslöshet skapar fattigdom som i sin tur leder till en känsla av utanförskap och exkludering, först hos föräldrarna och därefter hos barnen.

¹⁸ GP, 9 oktober, 2013

Figuren nedan illustrerar ett sådant exempel. Brist på pengar och underskott i den offentliga sektorn leder kanske till nedskärningar i det främjande och förebyggande arbetet. I det här fallet mindre resurser till den lokala fritidsgården. Kortsiktigt – inom (delar av) det ekonomiska fältet – ger det en budget i balans, men kan på längre sikt leda till ökat utanförskap, exempelvis genom att barn i utsatta familjer inte får det stöd de skulle behöva. De väljer gänget i stället för verksamheten på den nedstängda fritidsgården. Det handlar naturligtvis alltid om att unga gör sina val, men samhället definierar och begränsar ibland valmöjligheterna genom olika beslut.

Detta utlöser i sin tur sociala beteenden som på sikt genererar betydande kostnader för vård, försörjning och olika repressiva insatser. Detta kan beskrivas som en ond cirkel där fenomen i de sociala och ekonomiska kretsloppen förstärker varandra negativt.

Kostnadsdrivna onda cirklar

Denna typ av cirklar har vissa grundläggande egenskaper:

- Effekter på kort och lång sikt kan vara väsensskilda. En kortsiktig vinst kan i själva verket vara början på en långsiktig förlust.
- Vinsterna i början av det cirkulära förloppet kan vara av engångsnatur och ganska måttliga – samtidigt som kostnaderna (eller förlusterna) på lång sikt kan vara både permanenta och betydande.
- Intäkter och kostnader kan ske inom helt olika fält. Nedskärningar i fritidsgårdsbudgeten leder till att kostnader uppstår inom socialtjänst och rättsväsende. Intäkterna kan kortsiktigt vara av ekonomisk natur, medan kostnaderna långsiktigt kan vara både sociala och ekonomiska.
- Förloppet är ofta självförstärkande och ibland även accelererande. Vål initierat krävs stora ansträngningar för att bryta det.
- Förloppet registreras endast undantagsvis i de styr- och uppföljningssystem den offentliga sfären förfogar över, varför beslutsunderlag kring effekter i regel blir missvisande till både art, omfattning och riktning.

Sammantaget leder detta till ett sorts **osynliggörande** av utanförskapets ekonomiska effekter. **Ingen har ansvar för helheten** och olika aktörer flyttar problem mellan varandra – till ständigt stigande kostnader. Ett slags spel med den sociala fakturan.

På individnivå leder kortsiktigheten i styr- och uppföljningssystem, i kombination med hur den offentliga verksamhetens organiseras, till att vad som verkar vara ekonomiskt kloka beslut ger sociala effekter som i sin tur leder till långsiktigt ekonomiskt resursslöseri. **Något som faktiskt strider mot kommunallagens krav på god ekonomisk resurshushållning.**¹⁹

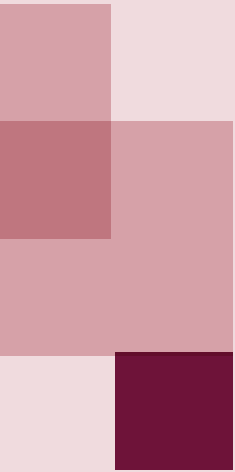
På samhällsnivå kan till synes kloka, kortsiktiga ekonomiska beslut fattade utifrån en enskild aktörs perspektiv leda till en allvarlig urgröpning av det sociala kapitalet. Det kan i sin tur rubba den långsiktiga grunden för en sund ekonomisk utveckling. Ett exempel är hur många kommuner under 90-talskrisen gjorde stora nedskärningar i det icke lagstadgade preventiva arbetet inom skola och skolhälsovård. Något decennium senare återspeglades det i ökat utanförskap bland unga, som till följd av skolmisslyckanden inte klarade av att ta sig in på arbetsmarknaden och som tidigt blev långtidsarbetslösa.²⁰

Ytterst handlar det om att förstå att insatser – eller brist på dem – ofta leder till konsekvenser inom helt andra fält än avsett, men vid en helt annan tidpunkt. Om samhället inte klarar av att lämna kortsiktighets- och stuprörsvärlden finns det en stor risk att man varken upptäcker detta eller skaffar verktyg för att hantera konsekvenserna.

Vidare handlar det om att se skillnaderna mellan vad som sker på ytan (symptomen) och de bakomliggande orsakerna. Och kanske än mer **orsakernas orsaker**, dvs. de systemeffekter som kan bidra till eller förvärra situationen.

¹⁹ SFS nr: 2017:725 11kap 2§

²⁰ Dessa effekter presenteras utförligt i Fridolin, Blåsta, Ordfront, 2009

Det blir för dyrt

Som det inledningsvis påpekats anförts många gånger ekonomiska argument då förebyggande, främjande eller preventiva insatser föreslås. ”Det blir för dyrt”. Längre fram kommer det att belysas vad som verkligen blir för dyrt – att ingripa eller att inte ingripa. Här kommer en försmak av kostnaderna för en utebliven insats i form av ungas asociala eller kriminella beteenden.

En alldeles vanlig fredagnatt

”Tre personer rånades under natten i Malmö. En 15-årig pojke rånades på Limhamns torg av en ensam gärningsman, som enligt pojken ska ha varit beväpnad med en pistol. Strax efter midnatt rånades två 16-åriga pojkar på en mobiltelefon och en mindre summa pengar vid Erikslust. Polisen kunde kort därefter gripa en 17-årig gärningsman utifrån de rånade pojkarnas signalement. 17-åringen är misstänkt för rån, rån-försök, övergrepp i rättsak och ringa narkotikabrott. Vid fyratiden blev en 23-åring slagen i bakhuvudet av en gärningsman på Stortorget. 23-åringen blev också rånad på en klocka.”²¹

Nyhetsartikeln beskriver vad som brukar kallas ett överfallsrån, där våld eller hot om våld ingår. Drivkrafterna bakom ett överfallsrån kan vara flera. Det kan handla om att tillskansa sig pengar och värdeföremål, men det kan lika gärna handla om att få utlopp för inre spänningar och aggressioner eller att bygga upp sitt våldskapital inför gänget. Ofta är det en effekt av att ett gäng behöver utlopp för sin tristess och sin frustration.

Trots att bytet från denna typ av rån i regel är blygsamt – några tusen kronor i form av kontanter eller föremål – blir de totala skadorna ofta kostsamma. Vi tänker oss, i detta exempel, att man fysiskt attackerar offret och förorsakar en del fysiska skador. Offret traumatiseras och får under en period efter händelsen både somatiska och psykiska men.

²¹ Ur Sydsvenska Dagbladet, 8 januari, 2012

Det hela leder både till polisutredning och till en utredning från försäkringsbolagets sida. Offret sjukskrivs några månader efter händelsen. I de fall det kommer fram tillräckligt med underlag för att leda till rättegång tillkommer olika typer av ekonomiska effekter, fällande dom eller ej.

De faktiska kostnaderna för ett personrån varierar naturligtvis med graden av våld och andra effekter samt om någon grips. Tabellen nedan ger exempel på hur kostnaderna kan se ut i en situation där våldet och dess konsekvenser inte är särskilt omfattande. Vi ser också att bytets värde är litet i förhållande till de externa skador som brottet förorsakar.

Tabell; Kostnaderna för ett personrån.

Personrån	
Akut somatisk vård	5 000 kr
Kirurgisk vård	15 000 kr
Primärvård	4 000 kr
Psykiatrisk vård	3 000 kr
Sjukpenning	24 000 kr
Polisutredning	31 000 kr
Produktionsförluster	52 000 kr
Stöldgods	5 000 kr
Förstörelse	5 000 kr
Försäkringsbolag	3 000 kr
Rättegång	30 000 kr
Kriminalvård	48 000 kr
Summa kostnader	225 000 kr

≡ Ett stort eller litet problem?

Det finns idag en sorts outtalad förväntan i samhället om att alla unga ska genomgå gymnasieskolan med godkända betyg, vilket utgör en slags inträdesbiljett på arbetsmarknaden. Verkligheten ser dock annorlunda ut. Med vissa intervall genomför Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) så kallade öppna jämförelser kring skolresultat. Man finner då i regel att 20– 25 % av alla unga misslyckas med att fullgöra sin gymnasieutbildning på tre eller fyra år. I huvudrapporten formulerade man sig på följande vis:

*”Fortsatt lämnar omkring 28 procent, eller mer än var fjärde elev, gymnasieskolan utan examen. Andelen är oförändrad över tid, trots ökad genomströmning på nationella program. Detta är en stor utmaning både för gymnasieskolan och för samhället, eftersom en fullföljd utbildning är en viktig faktor för individens fortsatta möjligheter på arbetsmarknaden.”*²²

²² SKR öppna jämförelser 2018

SKR har också låtit göra en totalundersökning av en hel årskull födda 1981. En årskull utgörs av ungefär 100 000–110 000 individer och i studien fann man att 95 % påbörjade gymnasiestudier. Och i likhet med de öppna jämförelserna saknade 27 % slutbetyg vid 20 års ålder. Men anmärkningsvärt var att 13 % av dem vid 24 års ålder varken arbetade eller studerade.²³

Detta leder till ett omfattande utanförskap och en stor grupp unga som varken arbetar eller studerar (uvas).²⁴ Så här säger MUCF i sin senaste rapport: ”Den senaste statistiken från 2017 visar att andelen unga som varken arbetar eller studerar är fortsatt hög. Andelen [...] har varit i stort sett konstant sedan mätningarna började år 2007. Totalt rör det sig om cirka 140 000–170 000 individer.”²⁵

Detta är häpnadsväckande siffror. Vilken annan verksamhet skulle investera 900 000 kronor (650 000 + 250 000)²⁶ i en produkt (den godkända gymnasie-eleven) och i 12 % av fallen acceptera att investeringen inte uppnått avsedda mål? Detta är vad som år efter år sker inom skolväsendet.

Den årliga potentiella, samhälleliga förlusten för denna del uppgår till 141 miljarder kronor (157 000 x 900 000). Till detta kommer alla andra historiska kostnader för dessa barn samt kostnaderna för den framtida utestängningen som kan uppstå.

Koppling effekter under ungdomstiden och dess påverkan in i vuxenlivet

”Även efter justeringar för andra bakgrundsfaktorer än socioekonomisk bakgrund kvarstår de kraftigt förhöjda riskerna för psykosociala problem bland unga vuxna med låga grundskolebetyg. Barn med låga betyg från årskurs 9 har närmast extrema överrisker för en del utfall. Allvarlig kriminalitet bland kvinnor och män är exempelvis 15 respektive 11 gånger så vanligt bland dem med låga betyg jämfört med dem med medel- eller höga betyg när analysen justeras för bara födelseår. När man även tar hänsyn till övriga bakgrundsfaktorer sjunker överriskerna något, men de är fortfarande tio- respektive åttafaldiga.”²⁷

Eftersom rapporten handlar om samhällskostnaderna för ungas utanförskap handlar den indirekt även om värdet av att, med främjande och förebyggande fritidsaktiviteter, förhindra eller reducera detta utanförskap. Många studier²⁸ pekar på att även om kostnaderna för utanförskap i ungdomen kan uppfattas som stora är de ofta ganska blygsamma i förhållande till om det fortsätter in i vuxenlivet – och i värsta fall permanentas.

Utifrån befintlig forskning går det inte med säkerhet att säga om en viss typ eller omfattning av utanförskap under ungdomsåren leder till en viss typ av utanförskap även i vuxenlivet. Orsakssambanden är för komplexa och varierar mellan individer. Man kan prata om statistiskt ökade risker på gruppnivå, men aldrig säkra samband på individnivå.

²³ SKL, födda 1981; 95-27-13, 2009

²⁴ Unga mellan 16 och 29 år som är folkbokförda i Sverige och under ett helt kalenderår inte haft inkomster över ett basbelopp (48 300 kr 2022), inte haft studiemedel, varit utbildningsregistrerad eller studerat vid SFI mer än 60 timmar. [Statistik om unga som varken arbetar eller studerar | MUCF](#)

²⁵ MUCFs statistik för UVAS, 2021

²⁶ Siffrorna utgör genomsnittliga skolkostnader för 9 års grundskola och 3 års gymnasieskola

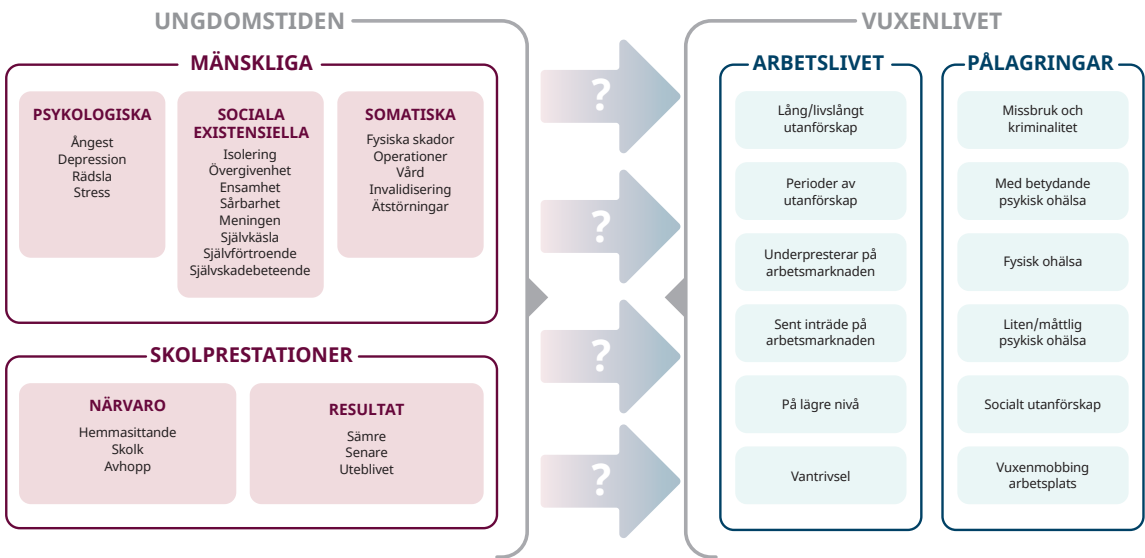
²⁷ Socialstyrelsen, Social Rapport, 2010, kap 7, sid 239

²⁸ se www.seeab.se

De kommande kalkylerna utgår från så kallade villkorade kalkyler. Det vill säga OM en viss händelse leder till en viss effekt SÅ leder det till en viss typ av kostnad. Längre fram presenteras ett antal individscenarion mer i detalj för att göra förloppen tydligare.

Grunden för kalkylerna återfinns i figuren nedan. Hypotesen är att utanförskap under ungdomsåren i de fall vi kalkylerar kring – på gruppnivå – ger två effekter på två olika vis i vuxenlivet. Det första gäller arbetsmarknaden, där effekterna kan variera från måttliga – vantrivsel och försämrade karriärmöjligheter, ett senare inträde på arbetsmarknaden och ökad sannolikhet för sjukskrivning och arbetslöshet – till ett permanent utanförskap.

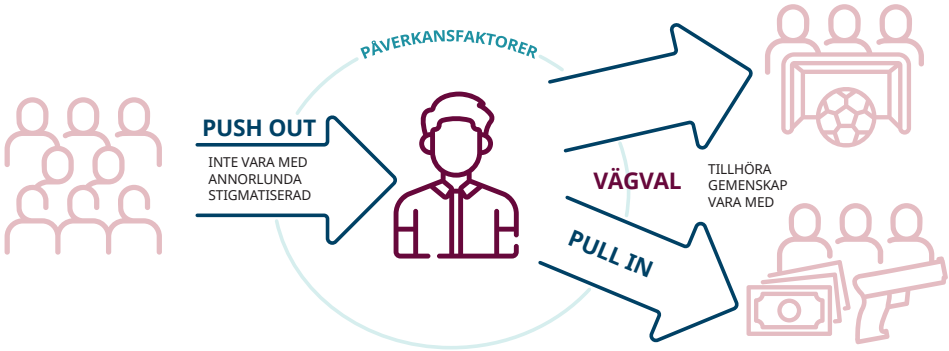
Det andra handlar om alla de konsekvenser detta kan leda till i form av problem som psykisk ohälsa, nedsatt funktionsförmåga, missbruk eller kriminalitet.

Vägval

”När du funnit stigen bakom snåret, berätta om den. Inte vart den leder, bara att den finns.”²⁹

Det är viktigt att förstå att den som knuffas ut ur gemenskapen inte per automatik hamnar i destruktiva subkulturer, asocialitet och utanförskap. Man har ett val. Man kan välja annorlunda.

²⁹ Anders Carlberg, Fryshusets grundare

Och det är här som ett antal frisk- eller skyddsfaktorer kommer in i bilden. Men också samhällets ungdomspolitik. Sättet på vilket det skapas förutsättningar och valmöjligheter för unga att bryta destruktiva mönster – och ersätta dåliga val med goda.

Utanförskap i ungdomen och livsmisslyckanden i vuxenlivet

”Det är bättre att stämma i bäcken än i ån.”³⁰

Misslyckas samhället med att (bland annat) erbjuda skydds- och friskfaktorer ökar risken att den unge gör destruktiva vägval. Och det är prislappen på dessa som är rapportens kärna. Det ger indirekt ett mått på värdet av de sociala investeringar som ungdomspolitikerna för med sig – och vad de förebyggande och främjande verksamheterna innebär. Med andra ord: hur många fritidsgårdar skulle vi ha råd att driva om detta ledde till att ett antal unga människor undvek att göra destruktiva livsval?

Ett misslyckande innebär att den enskildes totala potential inte kommer till sin rätt i samhället. **Ekonomiskt** riskerar denne att få låga livsinkomster, långa eller permanenta perioder av arbetslöshet och/eller bidragsberoende. Detta kommer att definiera livsrollen och levnadsstandarden som vuxen.

Men kanske än mer påverkar det den enskildes livsbana **socialt**. Vilka nätverk och sociala sammanhang man kommer att ingå och befinna sig i. Eftersom arbetslivet i så hög grad definierar vem vi är leder misslyckanden på detta fält ofta också till sociala konsekvenser i form av ensamhet och utanförskap.

Detta har både sina rötter i och påverkar hur den enskilde på ett mer personligt plan kommer att utveckla sitt liv. Man vet att denna typ av skolmisslyckanden kan leda till urgröpt självkänsla och lågt självförtroende. Ytterst handlar det om så abstrakta och diffusa, men viktiga, begrepp som livsglädje och mening. Sammanfattningsvis uppstår ett antal konsekvenser av att unga människor tidigt i livet hamnar i asociala sammanhang, väljer destruktiva livsstilar och/eller hamnar i utanförskap.

Detta kan komma till uttryck på många olika områden, från låga betyg, hög frånvaro och skolk till att man avbryter sin skoltid. Kanske handlar det lika ofta om att man blir utsatt för en regelrätt utstötningsprocess. Man bör erinra sig om att 45 % av de intervjuade i en stor studie kring skolmisslyckande angav mobbning som huvudskäl³¹.

³⁰ Gammalt ordspråk men också titeln på en rapport med denna utgångspunkt vi (Nilsson & Wadeskog) skrev för stiftelsen Idéer för livet, 2008

³¹ Tio orsaker till avhopp, Temagruppen Unga i arbetslivet, 2013

Vid sidan av alla andra effekter kostar detta pengar – både för individ och för samhälle. Diagrammet nedan skildrar en person som till följd av sin destruktiva livssituation får betydande skolproblem, men avslutar skolan i ”rätt tid”. Hen har dock under sin skoltid inte fått något stöd att hantera och hitta strategier i olika sociala sammanhang, vilket fortsätter att påverka genom hela yrkeslivet. Hen hittar inte ett arbete som riktigt matchar dennes kompetens och har svårt att behålla anställningar.

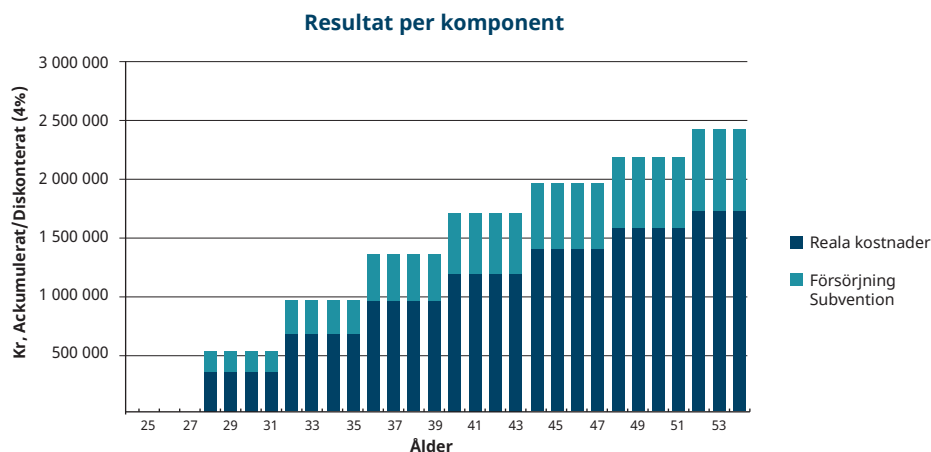

Diagram: de socioekonomiska effekterna av att under trettio års tid vart fjärde år under ett års tid ställas utanför arbetsmarknaden – inga sidoproblem uppstår

Detta leder till en plågsam sökprocess som fortlöper under hela yrkeslivet. Något som leder till långa och upprepade perioder av omställning, sjukskrivning och arbetslöshet. Vi ser att den totala (diskonterade) kostnaden för detta under en trettioårsperiod uppgår till nästan 2.5 miljoner kronor.

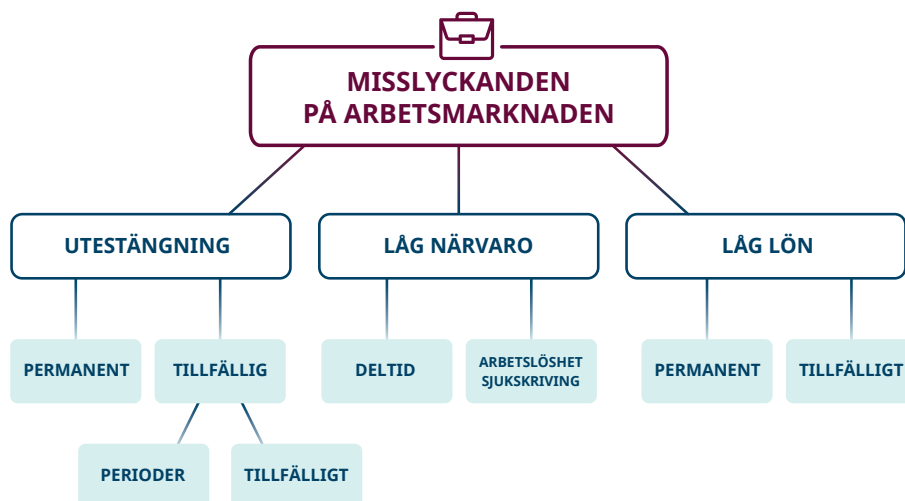
≡ Misslyckanden på arbetsmarknaden

Vuxenlivet och arbetsmarknaden

Begreppet misslyckanden på arbetsmarknaden är dock otympligt och schablonmässigt. I dess mest tydliga form handlar det om att vara **utestängd**, permanent eller tillfälligt, som en följd av det man utsatts för både som barn och kanske också fortsättningsvis som vuxen.

Men det kan också handla om **låg närvaro** på arbetsmarknaden, antingen till följd av ofrivilligt deltidsarbete eller förhöjda och/eller förlängda perioder av arbetslöshet. Svaga skolresultat kan också leda till att man får en anställning under sin egentliga kompetensnivå, med lägre lön som följd. Privatekonomiskt leder detta till lägre livsinkomst. Samhällsekonomiskt innebär det BNP-förluster.

Så när vi pratar om misslyckanden på arbetsmarknaden är det långt ifrån svart eller vitt. Det handlar i högsta grad om en glidande skala av olika former av misslyckanden, både i kvalitativ och i kvantitativ mening.

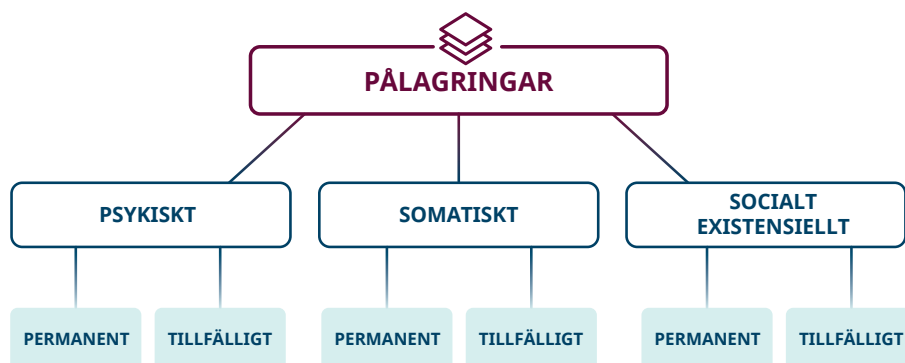
Pålagringar i vuxenlivet

Tidigt utanförskap under ungdomsåren ger både konkreta och påtagliga effekter i arbetslivet. Men mycket tyder på att det dessutom uppstår ett antal olika följd-effekter – det vi här kallar pålagringar.

En del av detta är de **psykiska pålagringarna** i form av psykisk skörhet, svag psykisk hälsa eller rentav allvarlig psykisk sjukdom. Något som kan ge långvariga depressioner med minskad arbetsförmåga som följd, vilket kan leda både till perioder av arbetslöshet och sjukskrivning liksom långvarig frånvaro på arbetsmarknaden.

Socialt kan fortsatt social isolering leda till förstärkt psykisk ohälsa. Den existentiella vilsheten – i vilket samhälle, i vilket sammanhang hör jag hemma? – är något som kan leda till livströtthet.

Somatiskt uppstår ofta mängder med sjukdomstillstånd, inte minst av psykosomatisk natur. Från hjärtbesvär till mag- och tarmsjukdomar. Tillstånd som i vissa sociala sammanhang ibland är lättare att bära än psykiska sjukdomstillstånd. Konsekvenserna kan vara av många olika slag. I enskilda fall missbruk av farmaka, inte minst psykofarmaka, och mera sällan olika former av missbruksbeteenden för att döva den existentiella smärtan och vilsheten.

Orsaker och konsekvenser

≡ Två strukturella grundproblem

Det finns mycket forskning kring värdet av förebyggande och främjande arbete, t.ex. öppen fritidsverksamhet. Arbetet brukar ofta beskrivas som friskfaktorer eller skyddsfaktorer, i motsats till de riskfaktorer som kan finnas. Man vet att det ofta kan leda till goda effekter och ekonomiskt sett stor lönsamhet ur ett samhällsperspektiv. Därför infinner sig frågan: varför lyckas vi inte med detta trots alla kunskaper, resurser och goda avsikter?

Om det inte beror på misslyckanden hos enskilda personer, får man kanske, som vi tror, söka orsakerna i den strukturella situationen; hur samhällssystemen är uppbyggda.

Problemen för den målgrupp rapporten handlar om uppstår till stor del under barndomen/ungdomen och under skoltiden. Men det är också under ungdomsåren man kan göra mycket för att förebygga ett omfattande – och sannolikt dyrt – framtida utanförskap. Så varför gör ingen något? Det är nu vi stöter på två strukturella mekanismer som gör det det sociala investeringsperspektivet svårt: **brist på helhetssyn och brist på långsiktighet.**

Bristen på helhetssyn samt stuprörstänkande

Unga med olika former av problem har ofta en problematik som både kan vara diffus, komplex och/eller sammansatt. Det diffusa kan göra det svårt att se vad som är ytliga symptom och vad som är underliggande orsaker. Det sammansatta eller komplexa kräver dels en möjlighet att se och förstå hela problempanoramat för att kunna hantera det. Dels att organisationsstrukturer och ersättningssystem måste möjliggöra samordning av insatser och medge långsiktighet för att de ska kunna vara effektiva.

Rent konkret orsakar strukturen i våra offentliga system ett antal samverkansglapp. Det första handlar om samverkan mellan olika aktörer under skoltiden. Stöd som syftar till att den genomförs med godkända resultat, t.ex. socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatri etc. **Inte mitt bord-effekten.**

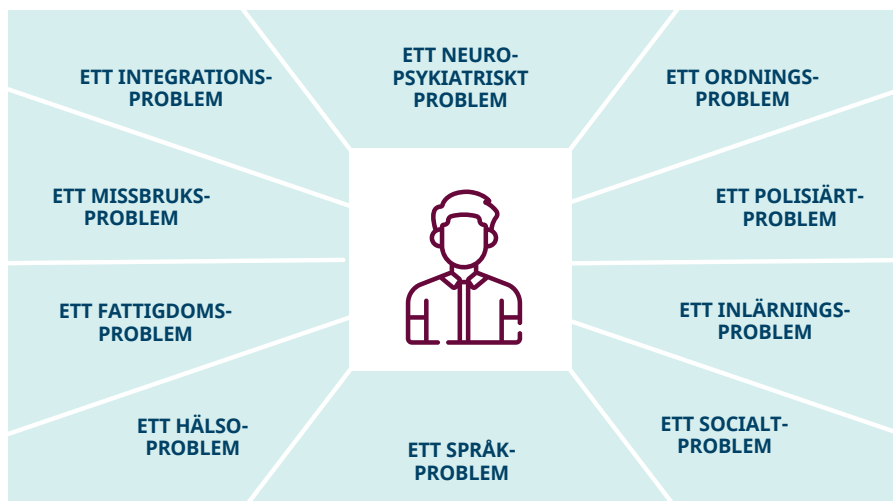
Det andra glappet handlar om övergången mellan skola och arbetsliv, där de som ingår i målgruppen alltför ofta upplever att de inte är fullt utrustade att ta sig in i arbetslivet. Man kan säga att skolan inte tar sitt överlämningsansvar och samverkansglappet kan uppstå mellan skola och arbetsförmedling, mellan socialtjänst, skola och arbetsliv, med arbetsgivare eller med kommunala arbetsmarknadsinsatser. **Att stämma i bäcken-effekten.**

Det tredje glappet uppstår i det tidiga vuxenlivet för de unga som inte kvalar in på arbetsmarknaden. Här blir aktörer som socialtjänst, försäkringskassa och arbetsförmedling berörda. Risker för oönskade effekter är betydande.

Som vi sett i många studier förutsätter framgång kring denna grupp av unga både helhetssyn och långsiktighet – vilket i sin tur förutsätter att man lyckas mobilisera de aktörer som behövs.

För att verkligen komma åt de underliggande orsakerna till den utestängning som utanförskap leder till krävs en seriös kartläggning av hela problembilden. Annars är risken stor att man sätter in åtgärder på den punkt som en aktör eller person finner mest uppenbar – **som man ropar får man svar-effekten** – istället för där de egentliga orsakerna befinner sig.

Kampen om den sanna läran vem har helhetssyn?

Problemet är att de aktörer som ska jobba med detta – kommun, region, försäkringskassa etc. – är organiserade i en stuprörsliknande struktur. Det gör att det ofta uppstår en sorts **gränskonflikt eller perspektivkamp** kring personer med en komplex och sammansatt problematik.

Det kan också vara en **kamp om resurserna**. Eller snarare, om betalningsansvaret för insatserna. I olika studier³² kan man se hur kostnaderna för ett "best case" i allt väsentligt betalas av skolan samt barn- och ungdomspsykiatri. Vinsterna hamnar inom kommunen hos socialtjänsten, inom regionen hos vuxenpsykiatri och i det övergripande samhället hos rättsväsendet, allmänheten och Försäkringskassan. Det saknas helt enkelt ekonomiska incitament för att agera preventivt och gränsöverskridande.

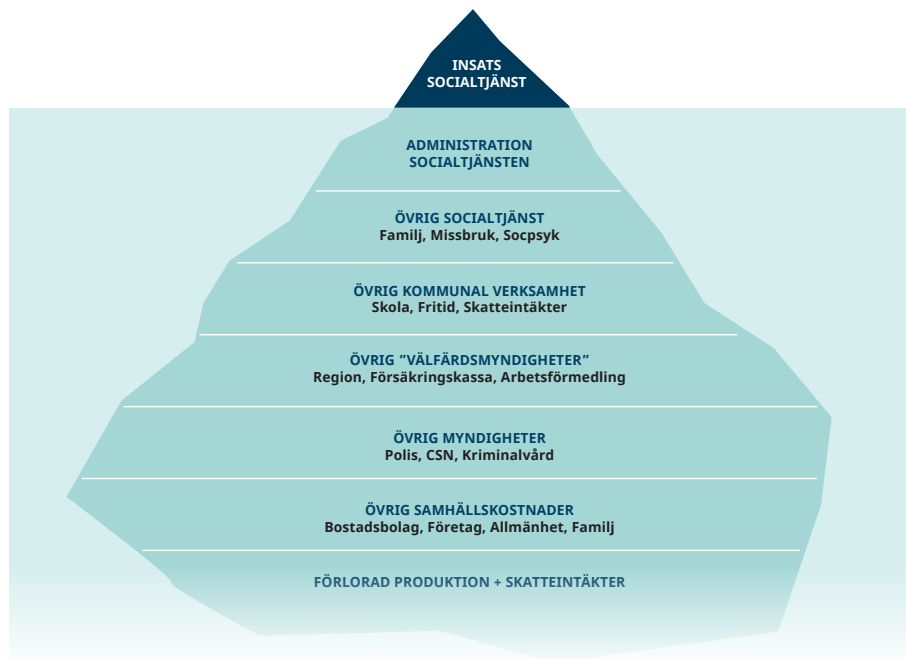
Det uppstår en sorts **free rider-effekt**. Med en verksamhetsbudget att förhålla sig till och utan insyn i andra chefers budgetar blir det svårt att planera långsiktigt. Konsekvensen är en betydande risk för ineffektiv resursanvändning och ett slöseri med både mänskligt och ekonomiskt kapital. För att möjliggöra ett mer samhällsekonomiskt helhetsperspektiv måste frågan eskaleras och samverkas.

Tunnelseendets effekter

En av orsakerna bakom detta brukar kallas tunnelseende eller stuprörstänkande. Om man frågar en ansvarig person inom socialtjänsten vad de klienter som

³² se www.seeab.se

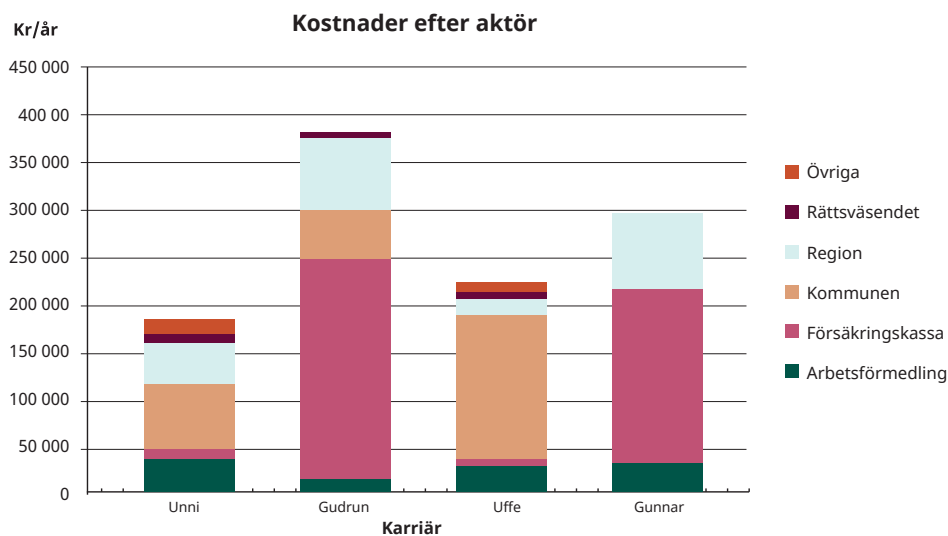
Utanförskapets isbergseffekter

långvarigt uppbär ekonomiskt bistånd kostar på årsbasis, brukar svaret ofta ligga i intervallet 80 000–100 000 kronor. Men det är de faktiska utbetalningarna. Vad man ofta glömmer är att det finns en mängd kringkostnader som nästan alltid förbises och som illustreras i figuren.

Personer som långvarigt uppbär ekonomiskt bistånd har nästan alltid ett multifaktoriellt problempanorama. Summan som vid en första anblick verkar vara de faktiska kostnaderna kan snarare liknas vid toppen på ett isberg. På samma sätt förhåller det sig med unga som med hög sannolikhet är på väg in i ett framtida utanförskap.

I en studie för Statskontoret kring samordningsförbund fann vi att den faktiska kostnaden för detta varierar mellan 175 000 och 375 000 kronor, med ett genomsnitt på cirka 270 000 kronor. Kostnaderna skiftade beroende på ålder och kön.

Skillnaden mellan faktiska utbetalningar och faktisk kostnad för dessa klienter uppgår alltså till mer än 300 % eller en faktor på tre. Om man utifrån ett ekonomiskt perspektiv ska ta ställning till värdet av att förhindra framtida långvarigt utanförskap är det en viss skillnad.

Kortsiktigheten och den sociala investeringsbarriären

Nästa problem är att man i de flesta offentliga sammanhang (vid sidan av fysiska investeringar som gator och hus) styr och följer upp verksamheter i termer av kostnader och intäkter, men sällan som investeringar.

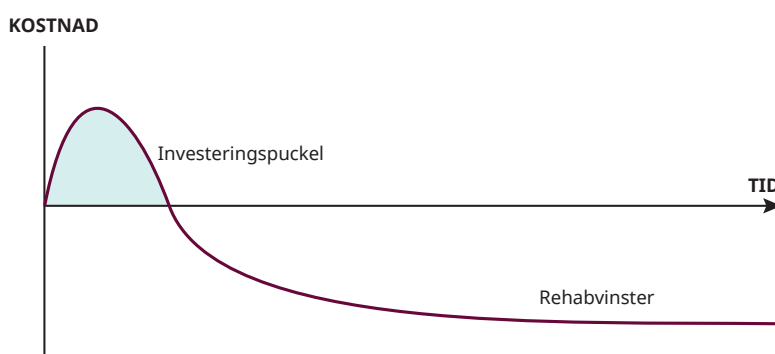
Om vi tänker oss en samhällsinsats, t.ex. i den öppna fritidsverksamheten, ses det ofta som en kostnad som belastar innevarande årsbudget. Skulle pengarna satsas på att bygga ett nytt hus skulle det istället belasta en investeringsbudget – och innevarande årsbudget i princip bara belastas med avskrivningskostnaden. Detta förhållande skapar en asymmetri i de offentliga styrsystemen som är till humankapitalets nackdel.

Det sociala investeringsperspektivet finns alltså normalt sett inte med i styr- och rapporteringssystemen. Därför kan man säga att **de offentliga systemen har institutionaliserat kortsiktighet i ledningsarbetet** kring sociala frågor, vård, prevention och rehabilitering. Ofta i direkt motsatsförhållande till (ibland rent av i konflikt med) de grupper av professionella som jobbar med unga och andra med risk för framtida utanförskap.

Lite tillspetsat kan utformningen av våra styrsystem leda till att man blir allt bättre på att springa fort i fel riktning.

I ett flertal studier³³ har man sett att tidiga insatser och preventiva, främjande insatser sannolikt medför lägre kostnader än att vänta eller avstå från att göra något alls. För att bespara måste man satsa pengar och i satsningen finns en viss risk. Allt investeringstänkande har en sorts initial kostnadspuckel. Kostnaderna kommer innan de framtida vinsterna – och vinsterna är inte säkra.

Preventions- och rehabvinster samt tidsfaktorn

För människor i eller på väg in i utanförskap blir konsekvenserna av detta både allvarliga och kostsamma. Ett misslyckande kan leda till utanförskap och utestängning under decennier. Ekonomiska effekter som kan mätas i miljontals kronor, rent av tiotals miljoner, per person.

³³ se www.seeab.se

Det finns en risk att så länge styr- och rapporteringssystem i offentlig verksamhet inte med självklarhet medger hantering av **långsiktighet, investerings-tänkande eller risktagande kring sociala frågor**, så kommer det att stanna i en kortsiktighet. Det är inte bara ekonomiskt ineffektivt, det skapar dessutom onödigt mänskligt lidande.

Vi kan alltså se att oförmågan att hantera ett socialt investeringsperspektiv inom ramen för de offentliga styr- och budgetsystemen leder till betydande samhällsføluster och ineffektivitet.

≡ Konsekvenserna – osynlighet och ansvarslöshet

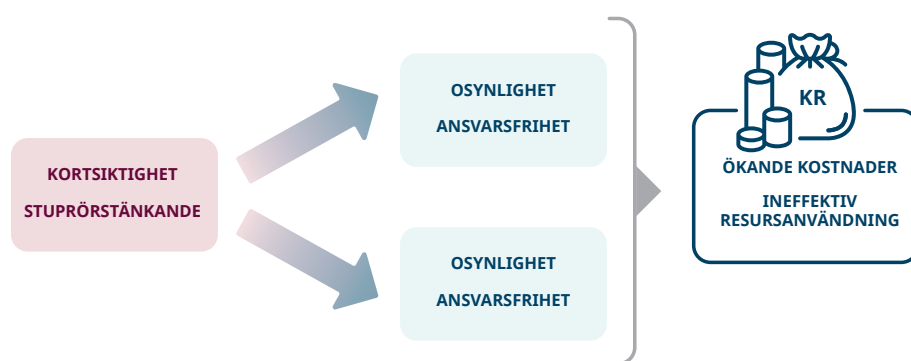
Kostnaderna för det potentiella utanförskapet är alltså betydande och det finns inga tecken på att det kommer att förändras till det bättre av sig själv. Så **varför tillåts detta mänskliga och ekonomiska resursslöseri att fortgå?** I grund och botten vill ju de flesta att det ska kunna ske en positiv förändring. Och det finns många kloka, kompetenta människor med stort engagemang och goda avsikter i de offentliga systemen. Om vi utgår från att det stämmer, så hittar man primärt inte orsakerna hos enskilda och i personliga tillkortakommanden, utan på struktur-nivå.

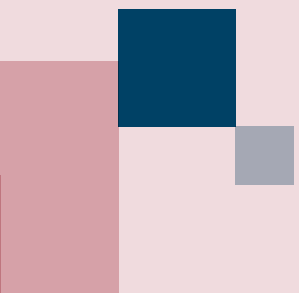
Vi har pekat på **stuprörsproblematiken och kortsiktigheten** som två förklaringar. Dessa mekanismer både bidrar till utanförskapets uppkomst och försvårar dess reducering. Och de ligger djupt inbäddade i vårt sätt att bygga upp, styra, leda och utvärdera offentlig verksamhet.

Under drygt fyrtio års arbete med den här frågan har fyra följder av dessa strukturproblem ständigt återkommit. De ger framförallt tillsammans en förklaring till frågeställningen ovan.

- **Osynligheten.** Utanförskapets effekter underskattas av de flesta beslutsfattare eftersom de inte syns i budget- och uppföljningssystem. Detta gäller i synnerhet de långsiktiga effekterna.
- **Ansvarsfriheten.** Ingen enskild beslutsfattare ansvarar för dessa kostnader, utan enbart för kortsiktiga aspekter och fragment av totalkostnaden. Detta har att göra med frågor som styrsystem, uppföljningssystem och organisationsstruktur.
- **Onda cirklar.** Kortsiktigheten och stuprörstänkandet gör att när ett delsystem, kanske skolan, under ett år sparar pengar så får ett annat, kanske socialtjänsten, ökade kostnader bara något år senare. Effekter läcker mellan olika delar av system och över tid, vilket gör att de samlade kostnaderna för detta tenderar att öka. Kortsiktiga åtgärder för att få en budget i balans leder till långsiktiga kostnader – som några år senare spräcker samma eller andras budget.
- **Kedjebrevseffekten.** Alla beslutsfattare försöker inom ramen för sitt uppdrag nå anvisade mål och hålla den budget man tilldelats. Alla beslutsfattare gör så gott de kan inom ramen och fattar mängder med beslut (de små beslutens tyranni) som på kort sikt är positiva – för den egna verksamheten. Men på lång sikt kan de leda till kostnader för det övergripande samhället.

Sammanfattningsvis verkar det som att två mekanismer i sättet att organisera och leda offentlig verksamhet bidrar till och förstärker utanförskapet: kortsiktighet och stuprörstänkande. Dessa återfinns i organisationsstrukturer, resursfördelningssystem, ersättningssystem och styr-, informations- och uppföljningssystem. Något som inte bara bidrar till utanförskap, utan rent av förstärker det och försvårar såväl goda och tidiga insatser som framgångsrika rehabiliteringsprocesser.

Värdet av intervention – ett socialt investeringsperspektiv

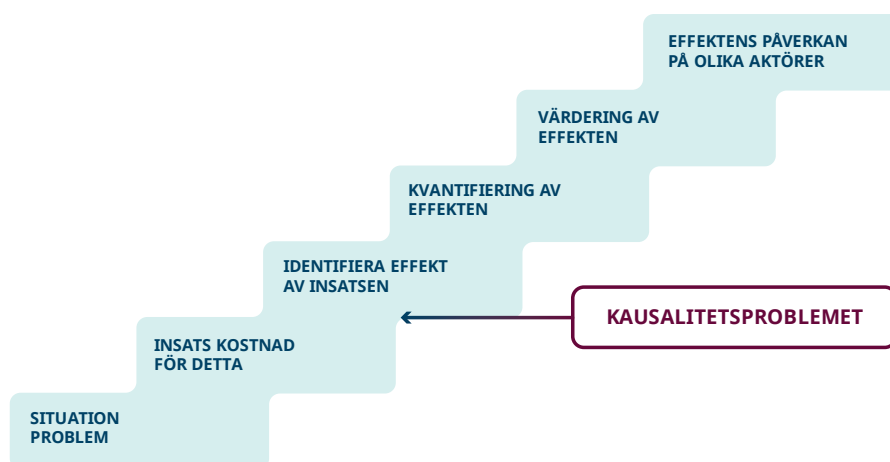
Att räkna på effekter av en insats

Den här rapporten handlar bl.a. om en diskussion kring de möjliga ekonomiska effekterna av olika samhällsinsatser för att förhindra, eller reducera effekterna av, ett tidigt utanförskap i ungdomsåren. Ett socialt investeringsperspektiv.

För att värdera dessa insatser måste man först identifiera utanförskapets konsekvenser, därefter kvantifiera och slutligen prissätta dem. Det är ibland komplicerat eftersom mycket handlar om subtila och komplexa processer där konsekvenserna kan ske under lång tid, påverka många aktörer och i olika dimensioner.

Så låt oss ta ett konkret exempel: arbetet med att stötta unga i utanförskap att lyckas i skolan för att därefter komma in på arbetsmarknaden.

Att värdera effekter

Analysen måste alltid börja med vilket **problem** man vill lösa. Är det skolmisslyckandet eller finns det egentliga problemet under ytan, t.ex. språksvårigheter, psykisk ohälsa eller icke utredd dyslexi. Därefter handlar det om att beskriva och sätta en prislapp – från kostnader i rena pengar till **insatser** i form av nedlagd tid.

Nästa steg är att **identifiera effekten** av insatsen och kunna urskilja att effekten inte beror på andra bakomliggande faktorer, t.ex. ekonomisk högkonjunktur eller andra aktörers insatser.

Steg därefter handlar om att **kvantifiera effekten** – hur mycket snabbare kom hen in på arbetsmarknaden? Vilken lönenivå nådde hen och hur varaktig blev anställningen?

Detta ska sedan **värderas i kronor**. Vad är värdet av uteblivet utanförskap? Slutligen ska effekternas påverkan på **olika aktörer** värderas. Är det främst hos kommunen man kan se de framtida besparingarna? Eller hos Försäkringskassan eller i samhället i stort?

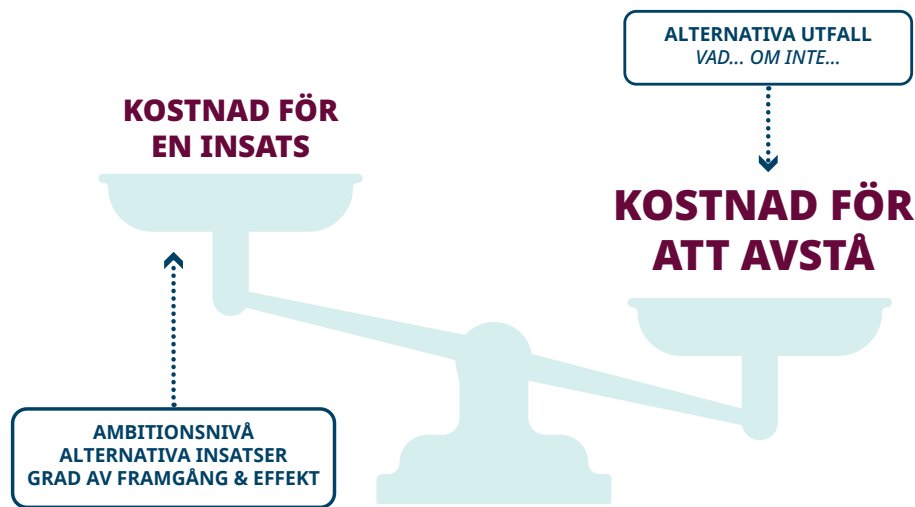
Därefter måste frågan preciseras ännu mer. Om utgångsproblemet är skolmisslyckande i ungdomsåren och därefter arbetslöshet: *Hur omfattande och allvarligt är problemet?* Är det tillfälligt eller varaktigt? Handlar det om inträde eller förmågan att behålla en anställning? Eller handlar det om att förkorta introduktionstiden på arbetsmarknaden? Finns, vad vi brukar kalla, pålagringar, ex. språksvårigheter, låg utbildning eller psykisk ohälsa?

Allt detta behöver tas med i en ekonomisk kalkyl (som illustreras längre fram).

≡ **Ett socialt investeringsperspektiv**

För att kunna sätta en prislapp på värdet av en insats räcker det inte att ställa insats mot icke intervention. Först måste man ha en bild av vad alternativet att *inte* ingripa kostar. För att få det har man vanligtvis en kontrollgrupp som delar väsentliga egenskaper med den grupp som får en insats. På så sätt skapas en referenspunkt eller ett jämförelsematerial.

Det finns dock sällan i socialt arbete. Därför får man – som vi tidigare pekat på – använda ett sorts rimlighetsresonemang. Expertbaserade hypoteser som strävar efter att ge trovärdiga svar på frågan *Vad skulle hänt om vi inte agerat på det eller det viset?* Ett förfarande som görs i alla investeringsanalyser, även rent tekniska.

Till detta kommer nästa utmaning: att utifrån insatsens målsättningar ta reda på hur effektiv den var. Vad är mest kostnadseffektivt: en väldigt effektiv men mycket dyr insats som bara gagnar ett fåtal eller en mindre effektiv, men betydligt billigare, som kan ges till väldigt många? Svaret kanske beror på om man värderar utifrån ett individ-, grupp- eller samhällsperspektiv.

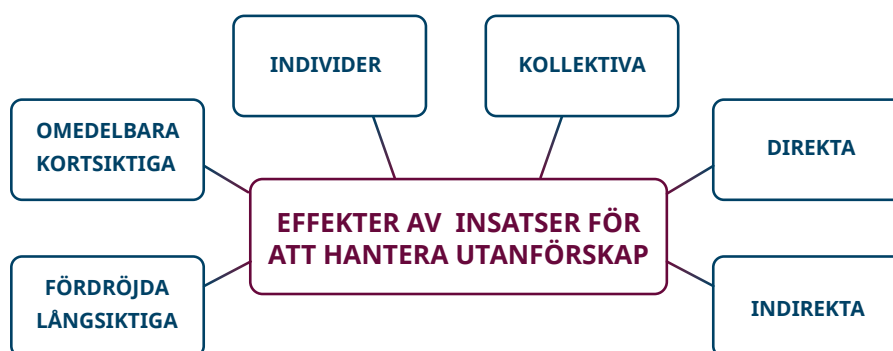
≡ **Att värdera effekter**

Detta i sin tur har att göra med vårt grundperspektiv för att mäta **effekter och effektivitet**. Det vi är ute efter är effekter för individen eller för samhället.

Vi är *inte* ute efter det man oftast (av bl.a. data- och metodskäl) mäter och som brukar kallas **produktivitet**: vilka och hur många insatser man gjort.

En del effekter är **direkta** och handlar om det som påverkar den enskilde. Andra är **indirekta** och handlar om att påverka hela det sociala sammanhang där individerna lever och vistas. Kulturella normer och spelregler. Ytterligare andra effekter handlar om hur det påverkar hela samhällsstrukturen och våra gemensamma, kollektiva normer.

Vissa av effekterna är **omedelbara**. Andra har betydande **fördröjning**, t.ex. att förändra värderingar och beteenden. Effekterna är ibland av **kortvarig** och övergående natur – att räddas ur en direkt hotande situation. Andra är **långvariga** – ett förändrat framtida livsscenario. Det är alltså en komplicerad process, med många variabler att beakta.

☰ Några utmaningar att hantera

En effektvärdering av olika insatser kring ett eventuellt utanförskap måste beakta följande komplikationer:

- Det behövs tillgång till data, ofta stora mängder, insamlade på ett trovärdigt och metodiskt vis. Det behövs data både kring insatser och kostnader för dessa, men framförallt kring effekter. Ett exempel: insatsen leder till att en ung person kommer in i arbetslivet. Men i vilken anställningsform? Med eller utan lönesubventioner? På vilken lönenivå? Tillfällig eller långvarig anställning? **Dataproblemet.**
- Den andra utmaningen är att kunna påvisa att det är just denna insats som leder till effekt, inte andra påverkande bakgrundsfaktorer. **Kausalitetsproblemet.**
- Den tredje utmaningen handlar om komplexiteten. Det är många olika faktorer som samtidigt leder till förändring. Faktorer som samspelar och i bästa fall förstärker varandra. Det är viktigt och bra, men gör det svårt att urskilja effekterna av den aktuella insatsen. **Komplexitetsproblemet.**

- En fjärde utmaning är att ha en bild av vad som skulle ha hänt om vi *inte* gjort insatsen. I andra sammanhang brukar man jämföra insatsen med utvecklingen hos en likartad grupp, där ingen insats görs. Den möjligheten har vi inte här. **Kontrollgruppsproblemet.**
- Till detta kommer att vi inte alltid har kunskap om hur permanenta insatsens effekter är. För att veta detta bör man kunna följa den aktuella gruppen under längre tid. **Långsiktighetsproblemet.**
- En ytterligare faktor är att många av de verkligt viktiga effekterna är subtila, diffusa och kanske inte alls mätbara. Särskilt inte i ekonomiska termer. Det verkligt viktiga går stundtals inte att mäta. **Svårbarhetsproblemet.**

≡ **Utanförskapets kostnader**

Misslyckanden i vuxenlivet som leder till någon form av utanförskap i allmänhet, och på arbetsmarknaden i synnerhet, leder till samhällskostnader. Först och främst det **förlorade produktionsvärdet**. Det uppstår till följd av att människor som skulle kunna arbeta (helt eller delvis) inte tas i anspråk och att deras bidrag till folkhushållet (ibland kallat BNP-bidrag) därmed uteblir, helt eller delvis, under kortare eller längre perioder.

Till detta kommer kostnader för olika insatser i form av prevention, vård eller rehabilitering som riktas mot den person det gäller. Från terapeutiska insatser, via medicinsk rehabilitering till kompletterande utbildningsinsatser. Detta kallas **reala kostnader**.

Den tredje kostnadsgruppen uppstår för att dessa människor sällan kan försörja sig själva eller sitt hushåll. Det kan handla om allt från sjukpenning, a-kassa eller aktivitetsersättning. **Finansiella kostnader.**

En konventionell samhällsekonomisk analys är i regel intresserad av åtgärdens effekter för **samhället i stort**. Men samhället är en abstraktion. I vår analys vill vi dessutom se hur denna kostnad fördelas mellan **olika aktörer**. Att ge underlag till att besvara frågan "What's in it for me?" Men det är betydande skillnader mellan att studera kostnaderna på **kort eller lång sikt**. Effekterna av utanförskap eller en framgångsrik insats har konsekvenser i många decennier.

Men vissa effekter är påtagliga och direkta. Låga skolbetyg är synliga, tydliga och inträffar tämligen omgående. En långvarig och djup depression som lett till förlorade livsmöjligheter hos en medelålders kvinna utsatt för omfattande mobbning under skoltiden är en betydligt mer svårupptäckt och svårvärderad indirekt effekt.

Detta innebär att vi också bör kunna urskilja omedelbara effekter av utanförskap och de fördröjda effekter som uppträder betydligt längre fram.

Slutligen är det också viktigt att jämföra kostnader på kort och lång sikt, med och utan en insats. Förmodligen kommer man upptäcka att det inte bara är kostnadernas storlek som varierar, utan också deras fördelning mellan olika aktörer. Den preventiva insatsen kanske utförs av skolan i barnets uppväxtkommun, men dess positiva effekt tillfaller den vuxnes hemkommun i form av inbetald kommunalskatt – 20 år senare.

Kostnaden för att förhindra psykisk ohälsa tas av elevhälsan i barnets uppväxtkommun. De minskade kostnaderna tas hem av uteblivna psykiatriska vårdkostnader i den region där den vuxnes bor.

Omfördelningseffekterna mellan aktörer, mellan kostnadslag och över tid är betydande. Därför är det viktigt att kunna urskilja dessa i en kalkyl.

En konsekvens av detta är att de resultat och värden vi får kring utanförskapets effekter och kostnader blir mindre än de totala effekterna – som även de är svårsmätbara faktorer om de skulle medräknas. **Vi underskattar som en följd av detta, och den ovan redovisade försiktighetsprincipen, i våra kalkyler systematiskt utanförskapets ekonomiska effekter.**

KAPITEL 6

Utanförskapets kostnader på kort sikt

☰ Utanförskapets ekonomiska ansikte³⁴

Utanförskap för unga har många olika ansikten. Alltifrån vardagliga, subtila former av utanförskap, via mobbning och verbala förolämpningar till mer våldssamma uttrycksformer. Unga förekommer både i rollen som offer och förövare. Och ibland växlar man mellan rollerna. Ena dagen den som blivit misshandlad, nästa den som utövat våld. De mänskliga konsekvenserna av detta är naturligtvis de viktigaste, de mest berörande och upprörande.

Kostnaden av insatser efter våld	
Besök allmänläkare, tillf	1 900 kr
Elevvårdskonferens, tillf	4 500 kr
Byte skola, tillf	3 700 kr
Familjehemsplacering, månad	54 000 kr
Kontaktperson, månad	1 200 kr
Stödsamtal, terapi, tillf	2 100 kr
Skyddat boende, dygn	3 000 kr
Gynekologisk undersökning, tillf	2 000 kr
Ambulans, tillf	3 300 kr
Öppenvård psykiatri, dag, tillf	4 800 kr
Psykiatrisk slutenvård, dygn	8 000 kr
Sluten psykiatrisk vård, BUP, dygn	20 500 kr
Slutenvård, somatik, dygn	10 200 kr
Somatisk öppenvård, kirurgi m.m., tillf	5 900 kr
Tandvårdsskador	6 500 kr
Polisutredning, tillf	19 300 kr
Brottmål, hovrätt, tillf	51 800 kr
Målsägarbiträde, tillf	18 900 kr
Skuldsanering	14 200 kr
Polis, utredning mindre	19 300 kr
Brottmål tingsrätt	16 300 kr
Brottmål hovrätt	51 800 kr
Anstalt, dygn, medelvärde	3 400 kr
Försvarsadvokat	18 800 kr
Rättspsykiatrisk undersökning	479 000 kr

³⁴ De konkreta siffrorna i detta avsnitt är hämtade ur rapporten "Vägledning för att uppskatta kostnaden av insatser efter våld", Socialstyrelsen, 2018

Men detta har också en ekonomisk sida där vi ovan redovisar ett axplock av insatser och prislapp på dessa. Insatser som görs eller behöver göras för att hårbärga utanförskapets konsekvenser. Vi noterar då några saker. För det första att kostnaderna bärs av **många olika samhällsaktörer**: kommun, region, rättsväsende, försäkringskassa m.m. För det andra att de **varierar kraftigt i storlek**, från enstaka tusenlappar till hundratusentals kronor.

Men vi kan också se att varje situation kring utanförskap är unik i ekonomiska termer och består av en unik sammansättning insatser och därmed kostnader. Ett slagsmål utanför den nedstängda fritidsgården har en sammansättning insatser och därmed kostnader, ett ungdomsrån ett annat och en orosanmälan ett tredje. Därför kommer vi i detta avsnitt att redovisa några, som vi bedömer rimligt representativa, exempel på situationer och händelser i ungas möjliga utanförskap. Vi beskriver varje situation för sig och redogör i övergripande termer hur en sådan situation kan tänkas se ut, vilka åtgärder som vidtas och vilka ekonomiska konsekvenser detta har.

Beskrivningarna är mycket översiktliga. Man kan naturligtvis tänka sig att det i verkligheten uppstår livssituationer som utgör en kombination av olika sådana händelser. I rapportens början skildrade vi ett sådan sammansatt förlopp för ett helt ungdomsgång under en flerårsperiod. En orosanmälan, som leder till en BUP-episod och därefter en HVB-placering o.s.v. Vi kommer att diskutera kostnader kring:

- Skolvåld
- Självskadebeteende
- Hedersrelaterat våld
- Elevhälsoinsats
- Orosanmälan
- Sexuellt övergrepp
- Placering enligt HVB
- Misshandel med kortvariga effekter
- Misshandel av omfattande slag

Men, vilket är viktigt att komma ihåg, det finns inget självklart enkelt eller linjärt förhållande mellan den unges utsatthet under uppväxtåren och de beteenden och reaktioner detta utlöser. Många faktorer påverkar: framgång i skolan, medlemskap i en fotbollsklubb, ett aktivt föreningsliv eller en konstruktiv och självklar plats på fritidsgården. Allt detta påverkar den unges vägval under uppväxttiden och därefter i vuxenlivet.

Det är också viktigt att komma ihåg att det är inte självklart och sällan tydligt att den unge hamnar i en entydig förövar- eller offerroll. I flera studier³⁵ har vi kunnat se – inte minst kring det som har att göra med missbruk, kriminalitet, psykisk ohälsa och gatuvåld – att den unge pendlar mellan rollen som offer och förövare.

Vi beskriver i det kommande avsnittet mycket kortfattat och översiktligt själva händelsen och fokuserar på att fånga effekt- och kostnadssidan av vad som sker. De prislappar vi presenterar är naturligtvis en konsekvens av hur vi uppfattat

³⁵ se www.seeab.se

situationen, dess omfattning och allvar samt effekterna av detta i ett kortare tidsperspektiv. Vi gör det i form av vad vi uppfattar som rimligt representativa scenarion bestående av ett antal olika händelser och insatser, där vi bland annat utgår från den försiktighetsprincip vi tidigare pekat på och utelämnar det vi kallar svärmätbara händelser och inslag. Scenariona är framarbetade vid ett stort antal workshops med en mångfald av människor från många olika organisationer. Vårt kriterium för accept av ett scenario är att flertalet professionella i denna process ansett det vara rimligt. I kommande kapitel kommer vi mer ingående att diskutera effekterna av detta ur ett långt, stundtals livslångt, perspektiv.

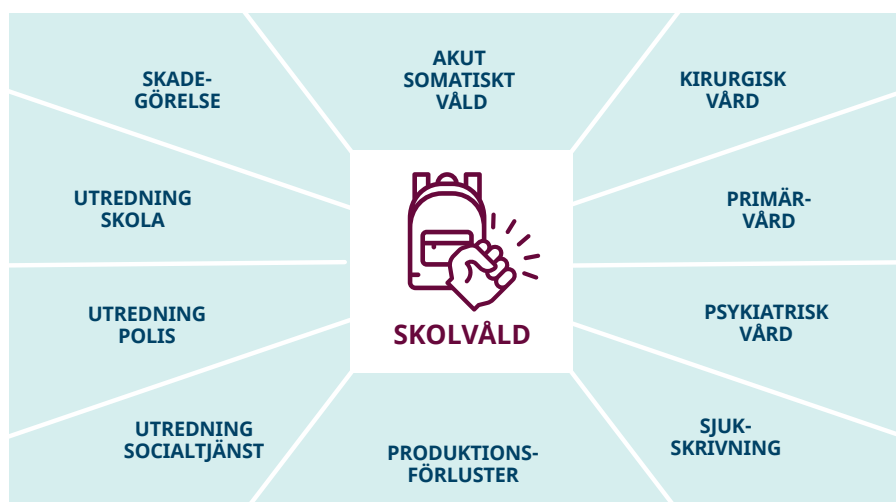
≡ Enskilda händelser

Skolvåld

”En 16-årig yngling döms av Falu tingsrätt till ungdomsvård med särskild föreskrift efter att ha misshandlat en annan elev på en skola i Falun. Misshandeln inträffade i oktober förra året när ynglingen bara var 15 år.”³⁶

Skolvåldet handlar om en i raden av trakasserande händelser. Det har förmodligen börjat som till synes harmlösa händelser i form av tillrop, knuffar och lättare slag. Man har kanske tagit skolböcker, doppat gympakläder i toaletten eller liknande. Våldet utövas av en eller flera personer och även om det är en ensam förövare agerar denne sannolikt med en svans av påhejare. Kanske har situationen uppmärksamats av fritidsgårdens personal som fört kunskapen vidare till skolan.

I exemplet blir offret nerslaget och utsätts för slag och sparkar mot mage och huvud. Hens kläder blir sönderrivna och förstörda. Händelsen uppmärksammas av lärare eller andra vuxna på skolan. Ambulans tillkallas och offret körs till akutmottagningen för sina skador; ett antal frakturer som kräver kirurgiskt ingrepp.

Föräldrarna tillkallas och anländer till akuten. De blir mycket upprörda och en av dem blir under den kommande månaden sjukskriven. Dels för att vårda sitt barn, dels som en följd av de psykiska reaktionerna som uppstår i form av ångest och otrygghet.

³⁶ Ur Dala-Demokraten, 3 november 2011

Det blir polisutredning kring händelsen. Delar av utredningsarbetet sker i samarbete med socialtjänsten, eftersom minderåriga personer är involverade. Skolan gör en egen utredning.

I tabellen nedan ser vi att de totala samhällskostnaderna för denna händelse uppgår till 156 000 kronor. I detta fall utgår vi från att vårdkostnaderna är av relativt begränsad omfattning. Utredningskostnaderna är betydande, liksom de indirekta effekterna på föräldrarna i form av produktionsförluster och kostnader för sjukpenning.

Tabell: exempel på socioekonomiska effekter av skolvåld

Skolvåld	
Akut somatisk vård	18 000 kr
Kirurgisk vård	18 000 kr
Primärvård	6 000 kr
Psykiatrisk vård	5 000 kr
Skadade kläder	3 000 kr
Polisutredning	42 000 kr
Orosanmälan	26 000 kr
Produktionsförluster	26 000 kr
Sjukpenning	12 000 kr
Summa kostnader	156 000 kr

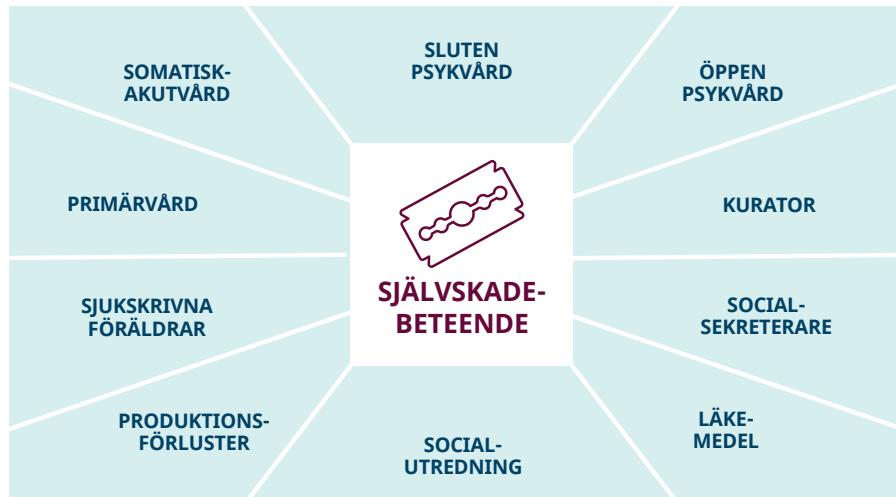
Självskaдебeteende

”Att skada sig själv brukar vara ett sätt att hantera svåra känslor. Självskaдебeteendet blir då ett sätt att försöka dämpa jobbiga känslor och tankar. Den kroppsliga smärtan kan kännas lättare att uthärda än det som känns jobbigt inuti. Men självskadebeteendet gör bara att det känns bättre i stunden – på sikt kan du må ännu sämre.”³⁷

Utsatta unga hamnar ibland i olika former av självskadebeteende. Det kan handla om ätstörning och/eller självsvalt. Det kan handla om sexuellt utagerande. Men det kan också handla om att skära sig själv och/eller självmordsförsök. Vi tänker oss i kommande kalkyl ett sådant scenario där en ung person allvarligt, men inte dödligt, skadar sig själv med kniv eller rakblad. Bakgrunden är hens upplevda utanförskap och brist på mening i livet, brist på konstruktiva sammanhang. Utstött från kompisgänget på ungdomens hus kanske? En varningsklocka ringer hos personalen som flaggar för det till skolan och elevhälsövården. Detta leder till ett antal åtgärder inom sjukvården; akutsjukvård och somatisk vård i olika former, men också perioder av både öppen och sluten psykiatrisk vård.

Naturligtvis leder detta till att man inom socialtjänsten öppnar en utredning. Kanske kuratorssamtal eller en kontaktperson inom socialtjänsten. För föräldrarna blir det förmodligen dramatiskt och kan leda till kortare eller längre sjukskrivning eller hemmavaro från arbetet för att stötta sitt barn.

³⁷ BUP, region Stockholm

Kostnaderna för detta beror naturligtvis dels på hur allvarlig händelsen som sådan varit, dels på hur omfattande insatser som behövs. I kalkylen nedan ser vi att total-kostnaden för detta uppgår till 324 000 kronor. Den största kostnaden bärs av regionen i form av olika vårdinsatser för totalt 160 000 kronor.

Tabell: exempel på socioekonomiska effekter av självskaдебeteende

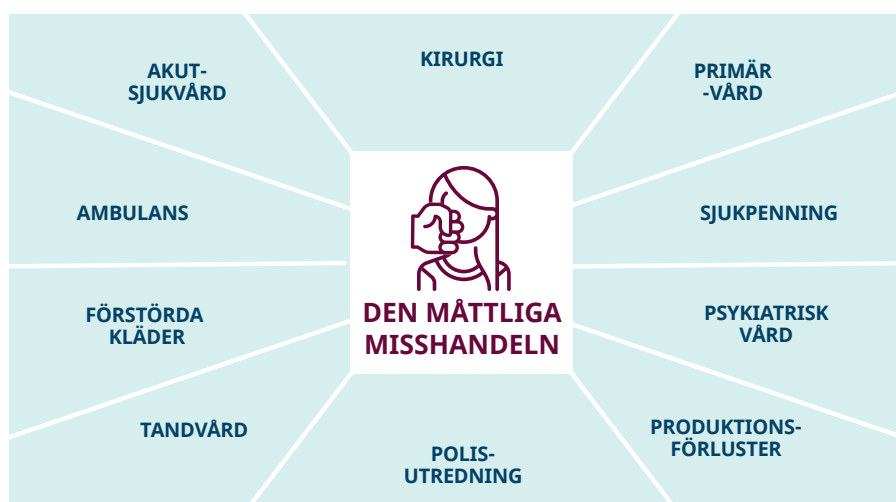
Självskaдебeteende	
Akut somatisk vård	45 000 kr
Sluten psykiatrisk vård	75 000 kr
Öppen psykiatrisk vård	20 000 kr
Primärvård	10 000 kr
Sjukskrivning föräldrar	36 000 kr
Produktionsförluster	78 000 kr
Social utredning	22 000 kr
Kurator	10 000 kr
Socialsekreterare	18 000 kr
Läkemedel	9 000 kr
Summa kostnader	323 000 kr

≡ Misshandel till följd av hedersvåld

Den här flickan har blivit allvarligt misshandlad av sina bröder och sin pappa. Bakgrunden var att hon inte gjorde som familjen ville kring vilka hon fick umgås med, hur hon skulle klä sig samt en pojkvän. Flickan har trakasserats, hånats, hotats och misshandlats under en längre tid innan den aktuella händelsen.

Hon har brutna revben och ett par utslagna tänder samt en fraktur på sin arm. Hon får spendera ett dygn på akuten; opereras av en kirurg för den skadade armen och det sker ett antal återbesök både på vårdcentral och sjukhus. Flickan förskrivs smärtstillande. Till detta är viktigt att beakta den psykiska ohälsa som våldet orsakat, i det här fallet nedstämdhet och oro.

I tabellen ser vi att de totala – kortsiktiga – kostnaderna för insatserna uppgår till mer än 280 000 kronor, varav en stor del är vårdkostnader.

Tabell: exempel på kostnader för en "måttlig misshandel" utan kroniska effekter

Måttlig misshandel	
Akut somatisk vård	18 000 kr
Kirurgisk vård	36 000 kr
Primärvård	9 000 kr
Psykiatrisk vård	6 000 kr
Tandvård, tandkirurgi	22 000 kr
Farmaka	8 000 kr
Sjukskrivning, sjukpenning	36 000 kr
Produktionsförluster	78 000 kr
Polisutredning	32 000 kr
Socialtjänst, utredning	34 000 kr
Skadegörelse	4 000 kr
Summa kostnader	283 000 kr

Elevehälsoinsats

En ung flicka har under flera år utsatts för nedlåtande behandling och mobbning av sina skolkamrater. Trakasserats och slagits. Som en följd drar hon sig undan och uppvisar tecken på nedstämdhet och apati. Hon befinner sig i ett alltmer omfattande utanförskap. Skolresultaten blir allt sämre. Man gör från skolans sida stora ansträngningar för att stötta henne. Personalen på allaktivitetshuset har tidigt uppmärksammat detta och kontaktat både socialtjänst och skola. Föräldrarna involveras och man har ett flertal möten för att hantera situationen. Mentor och skollädares är starkt engagerade och lägger ner mycket tid, likaså de på allaktivitetshuset. Hon får vid upprepade tillfällen träffa psykolog för stödjande samtal. Här kopplas även studie- och yrkesvägledaren in.

Man gör en omfattande elevhälsoinsats, initierad av skolan. Insatserna är av både pedagogisk, social, psykologisk och kurerande natur. Kostnaderna för en insats av detta slag uppgår, beroende på omfattning och intensitet, från 20 000–30 000 kronor och ända upp till 70 000–80 000 kronor. Det kan handla om kostnader för skolkurator, föräldrarnas arbetstid, tid för möten mellan föräldrar, mentorer och skolledning liksom specialpedagogiska insatser. I tabellen nedan ser vi en konkret kalkyl för denna typ av insats.

Tabell: exempel på kostnader för en elevhälsoinsats

Elevvårdsinsatser	
Skolsköterska	5 000 kr
Kurator	8 000 kr
Skolpsykolog	8 000 kr
Studievägledare	6 000 kr
Utredning, kartläggning	18 000 kr
Speciallärare	4 000 kr
Elevvårdskonferens	12 000 kr
Mentorssamtal	4 000 kr
Summa kostnader	65 000 kr

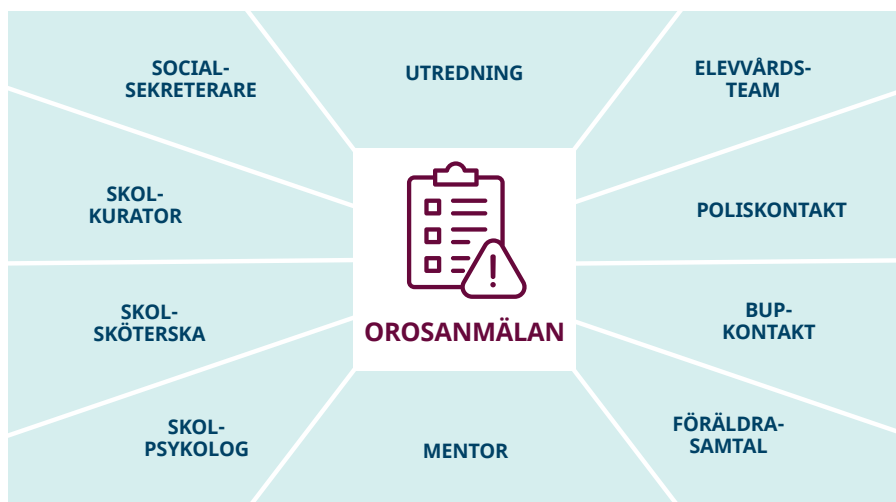
Orosanmälan och utredning³⁸

Det har – via fritidsgårdens personal – kommit till skolans kännedom att en elev under längre tid utsatts för upprepade kränkningar, mobbning och i viss omfattning också misshandel. Den utsatte unge har sedan en tid upprepade och oförklarliga frånvaro i skolan. Skolresultaten har försämrats under längre tid.

Hen är tyst och drar sig undan. Man är orolig för elevens psykiska hälsa och har noterat självskadebeteende och nedstämdhet och fruktar att situationen ska förvärras. Det görs en orosanmälan till socialtjänsten, som leder till en skyndsam bedömning av ärendet. Därefter fattar man beslut om att inleda en utredning, vilket sker tämligen omgående och man tar från socialtjänsten sida kontakt med den unge, dennes föräldrar och personal i skolan.

³⁸ Orosanmälan ett ganska brett begrepp med väldigt varierande innehåll. Ganska många orosanmälningar leder inte till någon åtgärd, av de som faktiskt utreds leder långt ifrån alla till insatser och av de insatser som görs är långt ifrån alla relevanta och/eller effektiva.

Man sätter samtidigt igång ett eget utredningsarbete i skolan, liksom ett antal stödinsatser från kurator, skolsköterska och specialpedagog. Detta arbete berör både den sociala situationen, den psykiska hälsan och skolresultaten. Man fattar beslut om att under en period anställa en elevassistent för ett kortsiktigt stöd.

Kostnaderna för en insats av detta slag uppgår, beroende på insatsens omfattning och intensitet, till mellan 30 000–40 000 kronor och ända upp till 80 000–90 000 kronor. De kan omfatta allt från socialtjänstens utredningsarbete och specialpedagogiska insatser till kuratorstid och föräldrar som måste ta ledigt från sitt arbete för olika möten med skolledare och mentor.

Tabell: exempel på kostnader kring en orosanmälan

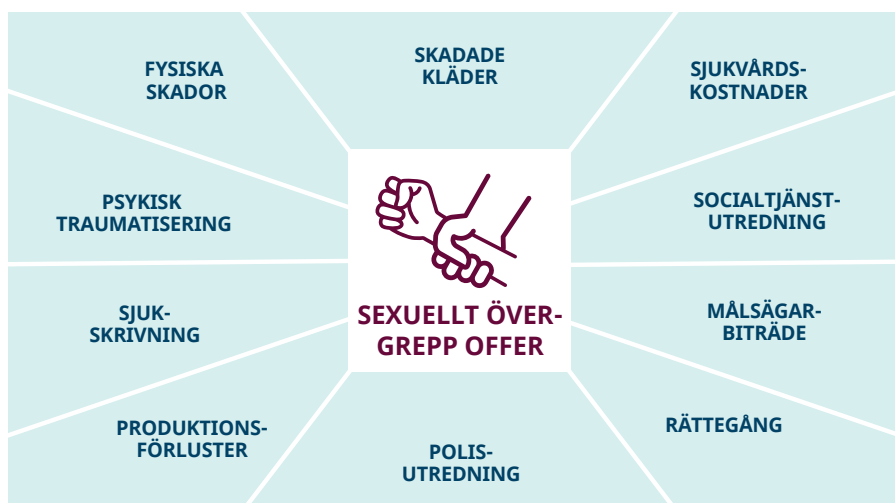
Orosanmälan	
Skolkurator	6 000 kr
Skolsköterska	6 000 kr
Socialsekreterare	16 000 kr
Utredning	32 000 kr
Skolpsykolog	4 000 kr
Föräldrasamtal	4 000 kr
BUP-kontakt	5 000 kr
Poliskontakt	3 000 kr
Elevvårdsteam	4 000 kr
Summa kostnader	80 000 kr

Det sexuella övergreppet

En ung person har utsatts för ett sexuellt övergrepp av en i kompisgänget, vilket lett till att både polis och socialtjänst involverats. Övergreppet leder i ett första skede till att hen skadas såväl fysiskt som psykiskt. Det blir en hel del vårdinsatser.

Den unge aktualiseras hos socialtjänsten och brottet anmäls till polisen, som fattar beslut om att inleda en förundersökning, ledd av åklagare. Det blir rättegång med stöd av ett målsägarbiträde. Hen drabbas, som i de flesta fall, av en

långvarig traumatisering som riskerar att påverka arbetsförmågan både på kort och långt sikt.

I tabellen nedan ser vi att kostnaden för detta uppgår till ca 250 000 kronor. Summan kan naturligtvis vara både större eller mindre beroende på hur allvarligt övergreppet varit och hur berörda myndigheter uppfattar det. De största kostnaderna i detta fall drabbar rättsväsendet med ca 120 000 kronor.

Tabell: exempel på socioekonomiska effekter av sexuella övergrepp - offrets perspektiv

Sexuellt våld	
Akut somatiskt våld	15 000 kr
Målsägarbiträde	50 000 kr
Primärvård	12 000 kr
Psykiatrisk vård	25 000 kr
Sjukskrivning	24 000 kr
Produktionsförluster	36 000 kr
Polisutredning	21 000 kr
Skadegörelse	3 000 kr
Utredning socialtjänst	19 000 kr
Rättegång	52 000 kr
Summa kostnader	257 000 kr

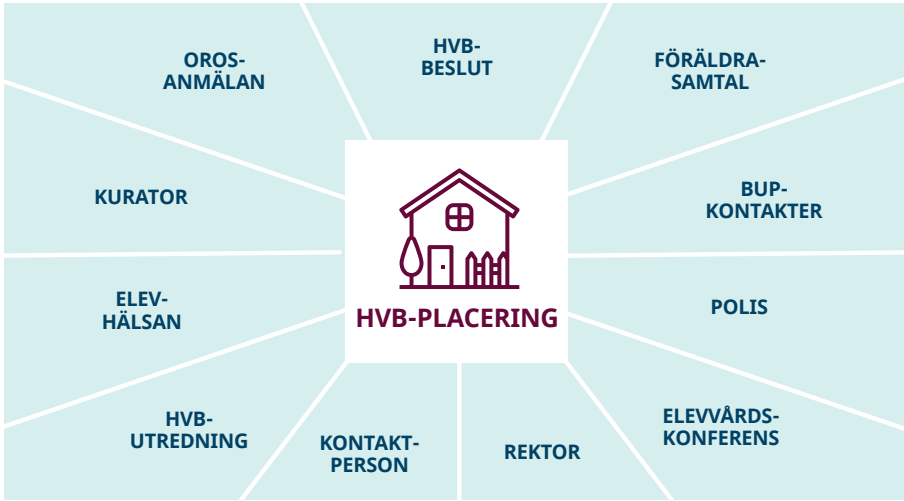
≡ **HVB-placering**

I detta exempel har vi en ung person i tidiga tonåren som är starkt utagerande och stundtals våldsam mot andra elever. Hen blir vid ett flertal tillfällen också själv utsatt för grovt våld av flera personer samtidigt. Personen är så stökig och våldsam att hen inte längre har tillträde till den lokala fritidsgården, där personalen tidigt uppmärksammade skolan på detta förhållande. Ett beslut som lett till ökad aggressivitet och våldsbenägenhet.

Skolan har gjort mängder med insatser kring eleven, men kan vare sig förmå denne att upphöra med sitt beteende eller förhindra att andra ger sig på hen. Situationen blir extra knepig eftersom det finns en osäkerhet mellan skola och socialtjänst både kring ansvar för olika insatser och betalning för dessa. Det råder ett slags destruktivt spel kring den unge personen. Fritidsgårdsverksamheten känner en frustration över att ingenting görs och att de utesluts från samtal med övriga aktörer.

Skolledning och elevhälsa är starkt engagerade och man involverar socialtjänsten via en orosanmälan. Men inget tycks hjälpa. Processen är långvarig och involverar många aktörer. In i det längsta försöker man hitta ”hemmaplanslösningar”. Familjebehandling, samtal, kuratorsträffar och föräldrastöd.

Till slut finner man inget annat råd än att lösa situationen genom en HVB-placering, för att lyfta eleven ur sitt sociala sammanhang. Efter detta vidtar på nytt en process, som handlar om elevens återetablering på hemmaplan efter tiden på institution, för att hjälpa hen tillbaka till en mer normal skoltillvaro.

Kostnaderna för en insats av detta slag uppgår, beroende på omfattning och intensitet, till mellan 350 000–600 000 kronor. Till detta kommer ett stort antal andra kostnader för olika utredningar, skolpsykolog, kurator och insatser från elevhälsoteam. Dessutom blir det kostnader för olika möten och förlorad arbetstid för berörda. I tabellen ser vi en konkret kalkyl för en sådan situation.

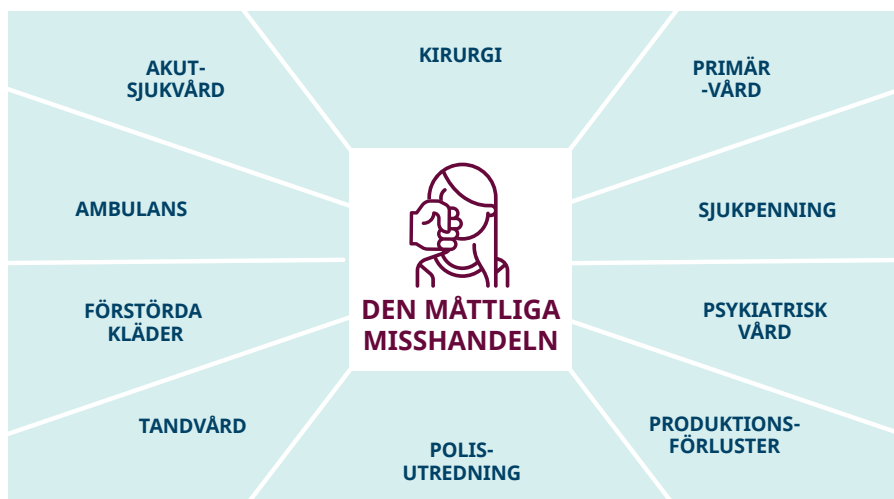
Tabell: exempel på ekonomiska effekter av en HVB-placering

HVB-placering	
Orosanmälan	12 000 kr
Kurator	6 000 kr
Elevhälsan	8 000 kr
HVB-utredning	32 000 kr
Kontaktperson	12 000 kr
Elevvårdskonferens	10 000 kr
Polis	6 000 kr
BUP-kontakter	8 000 kr
Föräldrakontakter	600 kr
HVB-placering	460 000 kr
Summa kostnader	554 600 kr

Misshandel som leder till kortvariga skador

En ung pojke har blivit misshandlad av ett gäng andra unga i området där han bor. Bakgrunden är trivial, en oenighet kring en lokal fotbollsmatch samt olika uppfattningar om Zlatans storhet. Pojken har brutna revben, ett par utslagna tänder och en sönderslagen hand. Han opereras av en kirurg för den skadade handen och får efter ett dygn på akuten åka hem. Det krävs ett antal återbesök både på vårdcentral och på sjukhus. Han förskrivs smärtstillande.

De akuta, psykiska skadorna är inte fullt så dramatiska som man kanske kan vänta sig, men leder ändå till en period av nedstämdhet och oro. Man kan också tänka sig ett utvecklat posttraumatiskt stressyndrom.

I tabellen nedan ser vi att de totala – kortsiktiga – kostnaderna för detta uppgår till mer än 280 000 kronor, varav en stor del är vårdkostnader.

Tabell: exempel på kostnader för en "måttlig misshandel" utan kroniska effekter

Måttlig misshandel	
Akut somatisk vård	18 000 kr
Kirurgisk vård	36 000 kr
Primärvård	9 000 kr
Psykiatrisk vård	6 000 kr
Tandvård, tandkirurgi	22 000 kr
Farmaka	8 000 kr
Sjukskrivning, sjukpenning	36 000 kr
Produktionsförluster	78 000 kr
Polisutredning	32 000 kr
Socialtjänst, utredning	34 000 kr
Skadegörelse	4 000 kr
Summa kostnader	283 000 kr

Omfattande misshandel med bestående effekter

En flicka drabbas av en omfattande och allvarlig misshandel. Denna är grov och leder till både brutna revben och armbrott. Hon drabbas också av hjärnskakning. Det krävs ambulanstransport, akut kirurgi och mängder med vård och rehabiliteringsinsatser av både fysisk och psykisk natur.

Bakom hjärnskakningen finns en dold hjärnskada som leder till en livslång nedsättning av flickans kognitiva funktionsförmåga, vilket leder till att hon långsiktigt inte kommer att återfå full arbetsförmåga.

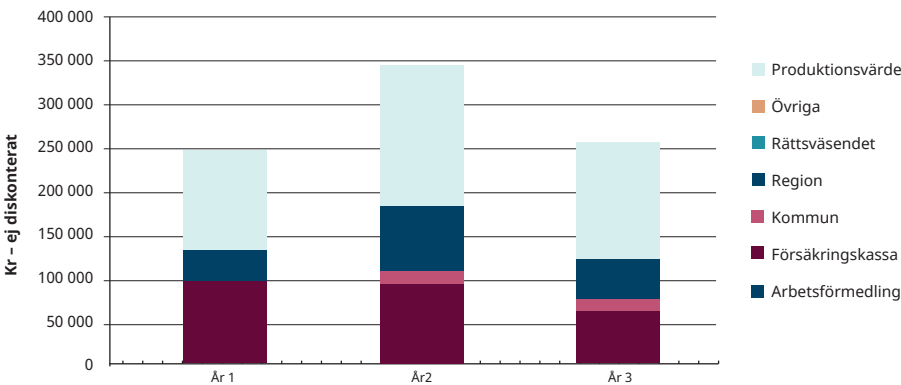

Diagram: exempel på kostnader för offer med kognitiva skador under år 1-3

På lång sikt uppgår de totala effekterna till knappt sex miljoner kronor. Dessa kostnader är i princip fördelade på tre delar. Den första utgörs av produktionsförluster till följd av hennes nedsatta arbetsförmåga, cirka tre miljoner kronor. Den andra handlar om hennes sjukvårdskonsumtion, främst primärvård och psykiatri

till följd av funktionsnedsättningens direkta och indirekta effekter. Denna uppgår till en miljon kronor. Den tredje delen består av Försäkringskassans kostnader, först för sjukpenning och därefter sjukersättning, samt av kommunens period-visa försörjningsstöd.

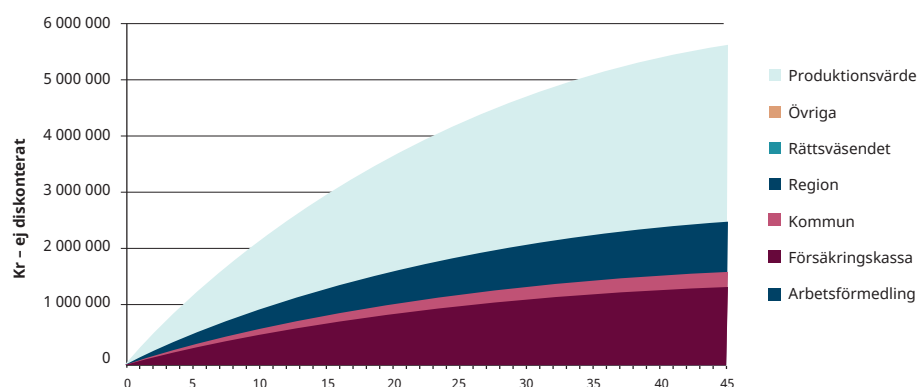

Diagram: exempel på de långsiktiga kostnaderna för offer med kognitiva skador

I tabellen nedan beskrivs de sammanlagda kostnaderna för olika tidpunkter efter våldshändelsen. Sammanfattningsvis kan man säga att den avgörande effekten är de direkta och indirekta effekterna på flickans arbetsförmåga, till följd av den kognitiva funktionsnedsättningen.

Tabell: exempel på de långsiktiga kostnaderna för offer med kognitiva skador

	1 år	2 år	5 år	15 år	30 år	45 år
Arbetsförmedling	0	0	0	0	0	0
Försäkringskassa	100 000	189 692	370 554	840 488	1 275 675	1 517 320
Kommun	0	15 409	48 083	132 980	211 600	255 255
Region	37 450	110 171	224 580	521 849	797 138	949 996
Rättsväsende	0	0	0	0	0	0
Övriga	0	0	0	0	0	0
Produktionsvärde	115 000	269 808	638 041	1 594 826	2 480 868	2 972 855
Summa	252 450	585 080	1 281 257	3 090 143	4 765 282	5 695 427

Slutsatser kring kortsiktiga effekter under ungdomsåren

Vi, rapportens författare, har i ett antal exempel sett vilka kostnader som kan uppstå till följd av olika former av utanförskap under ungdomsåren. Vi har här fokuserat på direkta och kortsiktiga effekter för de personer som drabbas och vi ser att omfattningen kan vara oerhört varierande. Från några tiotusentals kronor till mångmiljonbelopp. De långsiktiga och indirekta effekterna har utlämnats. Resultatet av analysen ser ut enligt nedan.

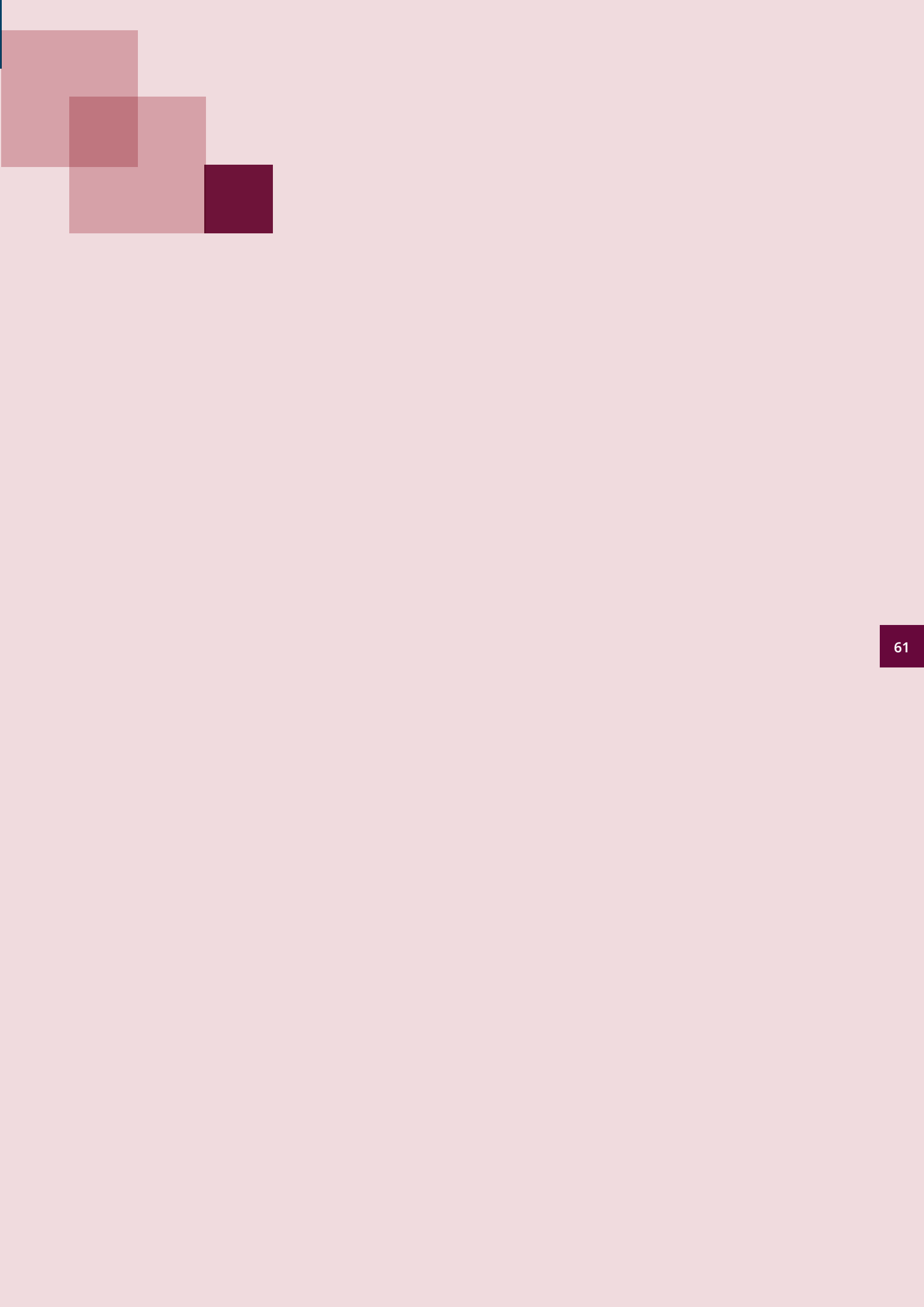
• Skolvåld	156 000 kr
• Självskadebeteende	324 000 kr
• Hedersvåld	283 000 kr
• Elevhälsoinsats	65 000 kr
• Orosanmälan	80 000 kr
• Sexuellt övergrepp	257 000 kr
• Placering enligt HVB	554 000 kr
• Misshandel med kortvariga effekter	283 000 kr
• Misshandel av omfattande slag	5 695 000 kr

Dessa exempel är varierande både till art och grad av allvar. Förhoppningsvis täcker de ett brett spektrum av effekter och ger en känsla för kostnadernas omfattning och utseende. Viktigt att notera är att andra exempel naturligtvis skulle ge andra siffror. Vissa saker kan man dock säga om kostnaderna:

- De är omfattande och tämligen höga.
- De varierar starkt i omfattning.
- De är av olika slag.
- De drabbar många olika samhällsaktörer.

Det vi här beskrivit är, i huvudsak, relativt kortvariga effekter och de samhällskostnader som kan uppstå och som har en tendens att uppstå då unga inte gör konstruktiva vägval under uppväxtåren. Val som en meningsfull och utvecklande fritid samt stärkande och trygga fritidsgårdar skulle kunna bidra till att underlätta.

Det här är alltså samhällets kostnader för ett begynnande utanförskap under ungdomsåren. Vi kommer i nästa avsnitt se att de långvariga effekterna av detta, under en större eller mindre del av vuxenlivet, är av en helt annan dignitet och ofta av ett helt annat slag.

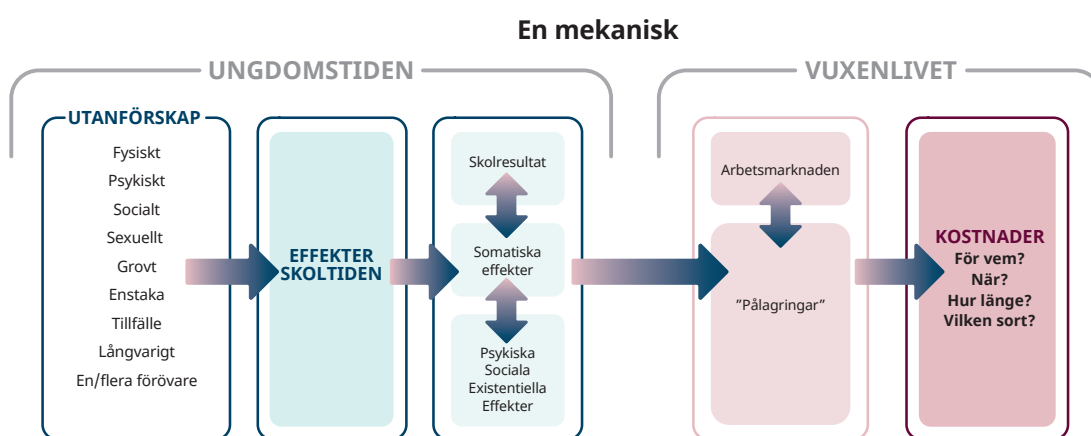

KAPITEL 7

Utanförskapets långsiktiga effekter i vuxenålder

”PTSD är ett allvarligt och långvarigt ångesttillstånd som kan uppstå efter traumatiska upplevelser. Det yttrar sig på olika sätt, men har alltid inslag av tre typer av psykiska symtom: återupplevande, undvikande av det som påminner om händelsen och överspändhet. Personer som utsatts för våld i nära relationer kan uppleva allvarliga psykiska stressreaktioner med posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) som en relativt vanlig följd.”³⁹

Vi har nu visat på utanförskapets effekter och kostnader på kort sikt och utifrån vad som kan tänkas ske under ungdomsåren. De här typerna av händelser, effekter och kostnader kan naturligtvis även ske under vuxenlivet. Men det rapporten fokuserar på är de livslånga effekter som kan uppstå under vuxenlivet *på grund av ungdomsårens utanförskap*. Dels i form av sviktande närvaro på arbetsmarknaden, dels i form av olika, vad vi kallar, pålagringar.

Vi gör här en förenkling av verkligheten och fokuserar på de möjliga, kanske till och med sannolika, effekterna i vuxenlivet av ungdomstidens utanförskap. Ett sätt att i kalkyltermer försöka se och förstå vilka kvarstående och långvariga effekter som kan tänkas finnas i dessa unga människors vuxenliv – och visa på dess ekonomiska konsekvenser.

Som beskrivet i rapportens inledning uppstår effekterna till följd av olika grader av skolmisslyckanden under ungdomsåren. Effekter som direkt speglar sig i konsekvenser på arbetsmarknaden, men som även kan påverka andra livsfaktorer, som psykisk och somatisk hälsa samt risk för social isolering och existentiell vilshenhet.

³⁹ www.socialstyrelsen.se

De indirekta effekterna i form av psykisk och somatisk ohälsa är kanske minst lika betydande – i synnerhet om de är livslånga. Detta kommer att leda till olika former av ekonomiska effekter, från välfärds- och försörjningsinsatser till det produktionsvärde som går förlorat till följd av minskad arbetsförmåga.

Vi inleder med ett antal översiktliga kalkyler, följt av några fördjupade scenarion. Även här är antalet möjliga variationer mycket stort, varför vi gjort ett representativt urval som både till omfattning och art fångar variationsbredden av effekter och kostnader.

≡ De kortsiktiga och enkla prislapparna

När en människa hamnar i utanförskap, här definierat som att man inte kan försörja sig med eget arbete på en arbetsmarknad, inträffar två typer av effekter. Den ena är att samhället förlorar i produktionsvärde, en sorts BNP-förlust till följd av att den enskilde inte bidrar till folkhushållet. Detta är vad vi kallar en real kostnad och den är i regel odiskutabel. I tabellen nedan är den reala kostnaden skattad till 420 000 kronor på årsbasis (siffran är framräknad utifrån en månadslön på 25 000 kronor och ett lönekostnadspåslag på 40 %). Detta är t.ex. kostnaden för ett års försenat inträde på arbetsmarknaden till följd av svaga skolresultat under gymnasietiden. En av utanförskapets många tänkbara effekter.

Tabell: exempel på de kortsiktiga socioekonomiska effekterna av olika sorters utanförskap

	Produktionsvärde	Försörjningsstöd	Sjukpenning	A-kassa
Arbetsförmedling				168 000 kr
Försäkringskassa			192 000 kr	
Kommun		84 000 kr		
Produktionsvärde	420 000 kr			

Till detta kommer kostnaderna för försörjning. I regel försörjs människor som inte kan arbeta av samhället i form av a-kassa, sjukpenning (ibland sjukersättning eller aktivitetsersättning) eller försörjningsstöd. Lite förenklat skulle man kunna säga att ett års utanförskap kostar mellan 500 000–600 000 kronor, inklusive de försörjningskostnader för den enskilde som uppstår.

Detta kan vara värt att tänka på då man resonerar kring de skolmisslyckanden som leder till ett års försenat inträde på arbetsmarknaden. Prislappen för detta ligger alltså kring en halv miljon kronor, medan prislappen för att förhindra det ofta handlar om betydligt blygsammare belopp.

≡ De långsiktiga och sammansatta prislapparna

Men utanförskapet är ofta också förknippat med olika följdkomplikationer. Depressioner kan fördjupas och bli livslånga. Psykisk skörhet kan leda till att man inte får plats på arbetsmarknaden eller inte har förmåga att hålla sig kvar. I botten kanske det ligger en grundläggande existentiell vilsenhet, som kommer till uttryck i både psykiska och somatiska sjukdomstillstånd. Den sociala isoleringen påverkar naturligtvis också den fysiska och psykiska hälsan. Man kanske utvecklar ett missbruk, överkonsumerar psykofarmaka eller illegala droger. Allt detta leder till kostnader för olika insatser från samhällets sida.

I tabellen nedan har vi listat 18 olika utanförskapsmönster, grupperade i undergrupper, där varje grupp identifierar de kostnader som uppstår på fyra års respektive 30 års sikt.

Den första kostnadsgruppen handlar om de som kommer in på arbetsmarknaden, men som till följd av t.ex. dåliga skolresultat, dålig självkänsla eller annan påverkan på prestationsförmågan, får ett arbete på en lägre kompetensnivå (läs produktivitetsnivå) än vad som skulle vara möjligt om personens hela kompetens tillvarogs. Privat kommer detta att speglas som lägre lön. Ur ett samhällsperspektiv gör man en kollektiv produktivitetsförlust.

Nästa undergrupp är de som får ett försenat inträde på arbetsmarknaden, kanske till följd av ofullständiga betyg. Tabellen visar kostnaden för produktionsförluster och försörjningskostnader för tre olika tidsperioder. Vi ser då att ett försenat inträde på arbetsmarknaden med fem år innebär en kostnad på strax under två miljoner kronor.

Den tredje undergruppen är ett antal olika varianter på perioder av utanförskap på arbetsmarknaden. De är av kortare eller längre slag, med olika former av försörjningskostnader och med olika former av komplikationer eller pålagringar. Kostnaderna varierar här starkt utifrån de olika antaganden vi gör. Från någon enstaka miljon upp till nästan 20 miljoner kronor.

Slutligen har vi en fjärde grupp som illustrerar ett mer eller mindre livslångt utanförskap: 30 år eller åldern 25–55 år. Beroende på utanförskapets art och om vi bara får produktionsförluster och/eller försörjningskostnader för individen eller om det även omfattar vårdkrävande psykisk ohälsa eller ett utvecklat missbruk, kan det handla om allt mellan knappt tio miljoner kronor till mer än 30 miljoner kronor.

Tabell: exempel på de långsiktiga socioekonomiska effekterna av olika sorters utanförskap – fördelade på olika kostnadsslag

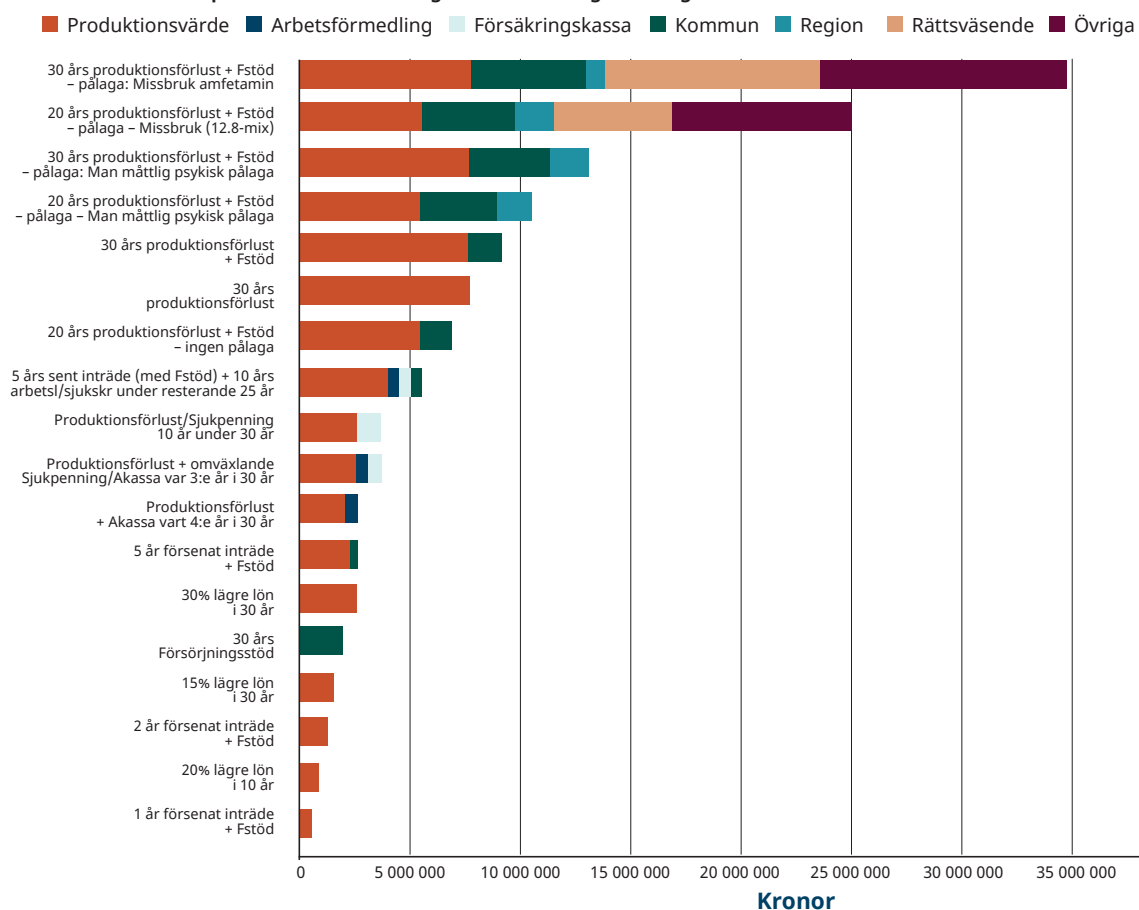
	4 år			30 år		
	Realkostnader	Produktionsvärde	Finansiella kostnader	Realkostnader	Produktionsvärde	Finansiella kostnader
20 % lägre lön 10 år	0	317 108	0	0	708 568	0
15 % lägre lön 30 år	0	221 975	0	0	1 057 442	0
30 % lägre lön 30 år	0	475 661	0	0	2 265 948	0
1 år försenat inträde + Fstöd	0	420 000	84 000	0	420 000	84 000
2 år försenat inträde + Fstöd	0	823 846	164 769	0	823 846	164 769
5 år försenat inträde + Fstöd	0	1 585 538	317 108	0	1 944 556	388 911
Produktionsförlust + Akassa vart fjärde år i 30 år	0	373 378	149 351	0	1 713 997	685 599
Produktionsförlust/sjukpenning 10 år under 30 år	0	388 314	177 515	0	2 419 644	1 106 123
Produktionsförlust + omväxlande sjukpenning/akassa vart tredje år i 30 år	0	388 314	177 515	0	2 419 644	1 041 053
5 år sent inträde (med Fstöd) + 10 års arbetsl./sjukskr. under resterande 25 år	0	1 585 538	317 108	0	4 199 683	1 352 868
20 års produktionsförlust + Fstöd – ingen pååga	0	1 585 538	317 108	0	5 443 445	1 088 689
20 års produktionsförlust + Fstöd - pååga - måttlig psykisk pååga	845 243	1 585 538	317 108	4 026 554	5 443 445	1 088 689
20 års produktionsförlust + Fstöd - pååga - missbruk	2 821 698	1 585 538	317 108	13 441 957	5 443 445	1 088 689
30 års produktionsförlust	0	1 585 538	0	0	7 553 160	0
30 års försörjningsstöd	0	0	317 108	0	0	1 510 632
30 års produktionsförlust + Fstöd	0	1 585 538	317 108	0	7 553 160	1 510 632
30 års produktionsförlust + Fstöd - pååga - måttlig psykisk pååga	845 243	1 585 538	317 108	4 026 554	7 553 160	1 510 632
30 års produktionsförlust + Fstöd - pååga - missbruk amfetamin	5 365 361	1 585 538	317 108	25 559 414	7 553 160	1 510 632

Med detta vill vi visa några saker. För det första att utanförskapets kostnader ofta är mycket **höga**. För det andra att de **varierar kraftigt** beroende på vilken form av utanförskap som avses. Det tredje är att **kostnadernas fördelning** mellan olika kostnadsslag varierar starkt. En fjärde faktor, som inte syns i tabellen, är att

dessa kostnader **belastar olika aktörer** beroende på utanförskapets art. Kriminalitet drabbar rättsväsendet, psykisk ohälsa ofta regionen, medan social problematik ofta hamnar hos kommunen.

Samma uppgifter som i tabellen ovan redovisas nu i diagrammet nedan, fördelade på olika aktörer i stället för kostnadsslag. Vi kan här tydligt se hur både kostnadernas storlek och deras fördelning på olika aktörer varierar starkt.

Diagram: exempel på de långsiktiga socioekonomiska effekterna av olika sorters utanförskap – fördelad på olika aktörer och rangordnade från högsta till lägsta kostnad

≡ Ett antal individscenarion kring utanförskap

Antaganden

Ett grundläggande problem i den här studien är att vi faktiskt inte vet vad som kommer att hända i vuxenlivet och på arbetsmarknaden för de ungdomar vi här intresserar oss för. Därför får vi bygga analysen på ett antal alternativa antaganden och mejsla fram de socioekonomiska konsekvenserna av detta:

- Vi utgår från att unga normalt sett träder in i arbetslivet vid 25 års ålder.
- Vi utgår från att dessa unga senare i livet kommer att nå upp till en medellön på 25 000 kronor i månaden. (Försiktighetsprincipen)
- Vi följer dem under trettio år, d.v.s. fram till 55 års ålder.

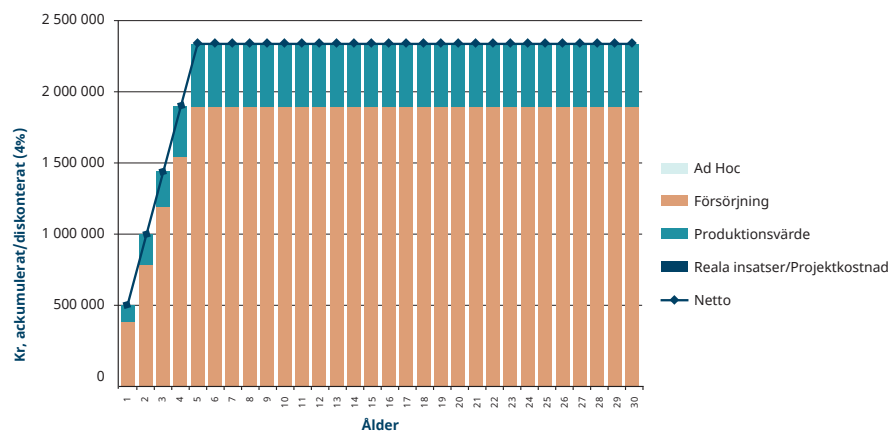
För de unga som av olika skäl, helt eller delvis, inte lyckas ta sig in på arbetsmarknaden fullt ut efter sin förmåga, uppstår olika effekter. Enskilt handlar det både om livsinkomster och om livskvalitet. Det senare kan gälla allt från att förverkliga sina livsmål till möjligheten att få en tillhörighet i samhället.

För enskilda aktörer och myndigheter handlar det om ökade kostnader och/eller minskade intäkter. För samhället i stort handlar det om balansen mellan försörjare och försörjda i våra välfärdssystem. Därmed handlar det ytterst om den ekonomiska hållfastheten i dessa system.

Sent inträde – fem år – Sonny

Konsekvenserna av Sonnys problem under gymnasietiden blir att skoltiden förlängs. Han läser in missade kurser och höjer betyg, vilket leder till att han inträder i arbetslivet fem år senare än majoriteten i hans årskull. Detta påverkar både hans livsinkomster och framtida pension. Den ackumulerade effekten av detta uppgår till totalt 2.3 miljoner kronor. Den stora förlusten utgörs av produktionsförluster, cirka 1.8 miljoner kronor. En mindre del eller cirka 450 000 kronor utgörs av kostnader för försörjning.

Diagram: exempel på samhällskostnader till följd av fem års senare inträde i arbetslivet

I tabellen nedan får vi en grov skattning av att varje försenat år i form av inträde på arbetsmarknaden sammanlagt kostar cirka 500 000 kronor. I detta fall bygger kalkylen på att Sonny senare i livet uppnår normal inkomst för sin grupp och under de fem ”förlorade åren” erhåller försörjningsstöd från kommunen med 8 000 kronor i månaden.

Tabell: exempel på samhällskostnader till följd av fem års senare inträde i arbetslivet

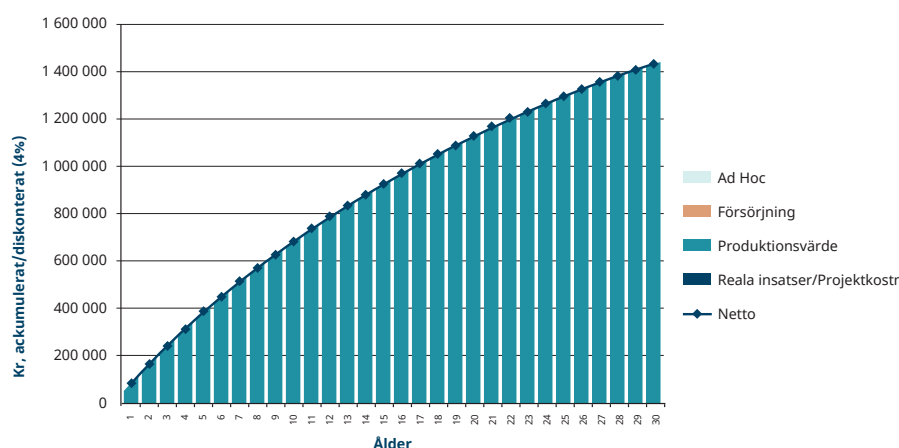
NETTO ALLT	1	4	10	20	30
Arbetsförmedling	0	0	0	0	0
Försäkringskassan	0	0	0	0	0
Kommun	96 000	362 409	444 470	444 470	444 470
Region	0	0	0	0	0
Rättsväsende	0	0	0	0	0
Övriga	0	0	0	0	0

Reducerad livslön – Hanna

Hannas svårigheter under skollåren, upp till och med gymnasiet, leder inte heller till alltför dramatiska konsekvenser. Hon fullgör i och för sig skolan i tid, men på en lägre resultatnivå än vad hon skulle ha kunnat med rätt stöd. Detta leder till att hon kommer in i ett yrke där hennes genomsnittliga månadslön är cirka 15 % lägre än vad som skulle vara möjligt. Privat leder detta till lägre livsinkomst (lön och intjänad pension) och lägre konsumtionsstandard. Samhällsekonomiskt innebär det att man kollektivt förlorar 15 % av hennes produktionsförmåga.

Det ackumulerade resultatet nedan visar ackumulerade produktionsförluster på cirka 1.4 miljoner kronor.

Diagram: exempel på effekter av reducerad livslön till följd av tidigare skolmisslyckanden

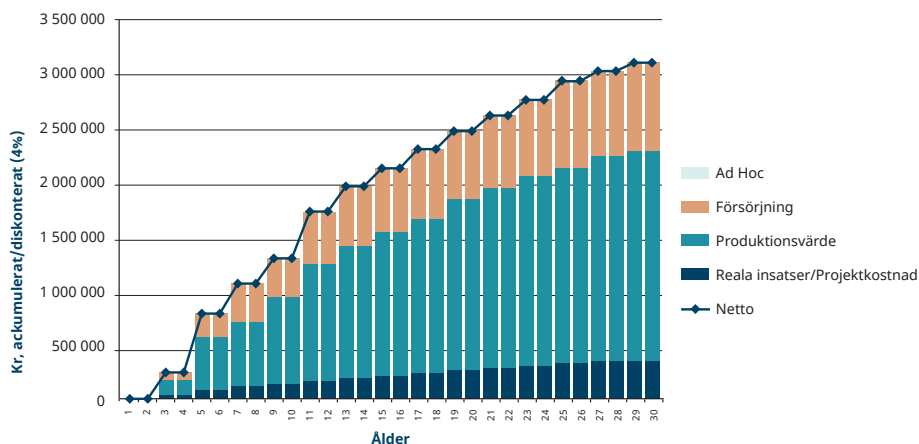
Årligen förlorar samhället ungefär 17 000 kronor i direkt skatt och 23 000 kronor i icke inbetalda avgifter till socialförsäkringssystemet. På trettio år ger detta 500 000 kronor i skatteförluster och 690 000 kronor i förluster för socialförsäkringssystemet.

Perioder av sjukskrivning och/eller arbetslöshet – Patrik

Patriks skolmisslyckanden leder till att han, som en följd av den svårighet han bär med sig efter ungdomsåren, har en ökad skörhet på arbetsmarknaden. Något som leder till flera perioder av kortvarigt utanförskap jämfört med den genomsnittliga arbetskraften. Under dessa perioder kan han inte bidra med arbete till BNP och han behöver försörjas. Han behöver dessutom en del insatser från olika offentliga aktörer i form av stöd, vård och rehabilitering.

I diagrammet nedan ser vi att de långsiktiga kostnaderna för detta uppgår till tre miljoner kronor. Merparten utgörs även av produktionsförluster, knappt två miljoner kronor. Försörjningskostnaderna uppgår för perioden till cirka 800 000 kronor. Kostnaderna för de reala insatserna blir totalt cirka 350 000 kronor.

Diagram: exempel på samhällsekonomiska effekter av perioder av sjukskrivning och/eller arbetslöshet till följd av tidigare skolmisslyckanden

Motsvarande siffror återfinns i tabellen nedan. I denna kalkyl har vi antagit att Försäkringskassan är den part som står för försörjningskostnader i form av sjukpenning, vilket speglar att sjukskrivning är den dominerande orsaken bakom utanförskapet.

Tabell: exempel på samhällsekonomiska effekter av perioder av sjukskrivning och/eller arbetslöshet till följd av tidigare skolmisslyckanden

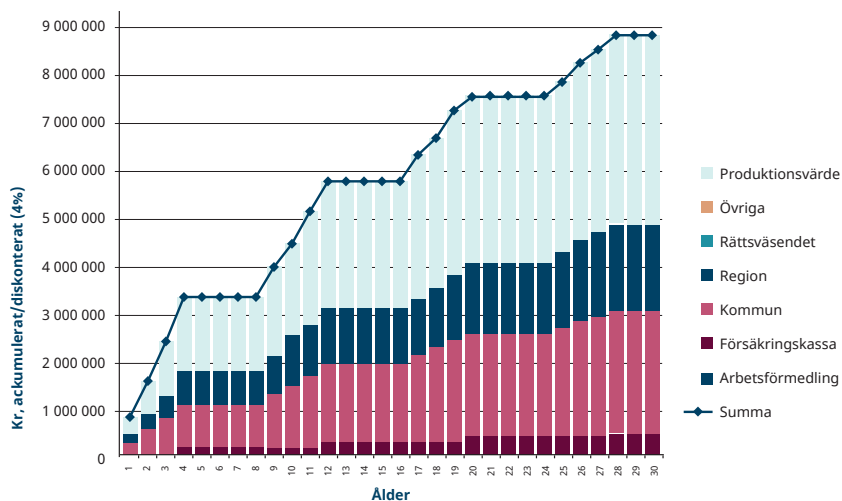
NETTO ALLT	1	4	10	20	30
Arbetsförmedling	0	9 246	33 004	62 055	80 014
Försäkringskassan	0	86 908	382 038	711 871	894 691
Kommun	0	0	0	0	0
Region	0	24 655	88 010	165 481	213 371
Rättsväsende	0	0	0	0	0
Övriga	0	0	0	0	0
Produktionsvärde	0	186 391	837 682	1 559 559	1 955 225
Summa	0	307 199	1 340 733	2 498 967	3 143 302

Perioder av psykisk ohälsa och arbetslöshet under det yrkesverksamma livet – Disa

Disa är en person som under uppväxten, till följd av sin sociala utestängning, gång på gång misslyckas i skolan. Detta leder till perioder av nedstämdhet och depression. Hon får låga betyg och kan inte komma in på de utbildningar hon vill och egentligen har förutsättningar för. Det betyder att när hon väl kommer in på arbetsmarknaden kvarstår hennes svaga självkänsla och bristande självförtroende. Detta i kombination med fortsatta perioder av depression leder till perioder av sjukskrivning och frånvaro från arbetet.

I diagrammet ser vi att de långvariga kostnaderna för detta uppgår till cirka nio miljoner kronor. Stora delar utgörs av produktionsförluster eftersom hon under långa perioder inte arbetar. Men vi ser också att regionens (i diagrammet region) kostnader är betydande, främst för hennes psykiatriska vård.

Diagram: exempel på samhällsekonomiska effekter av perioder av ohälsa och arbetslöshet till följd av tidigare skolmisslyckanden

I tabellen nedan uppgår regionens kostnader till cirka 1.7 miljoner kronor för en trettioårsperiod eller grovt räknat 55 000 kronor på årsbasis. De kommunala kostnaderna under samma period uppgår till cirka 2.6 miljoner kronor. Detta kan handla om Disas försörjningsstöd såväl som kostnader för olika insatser, t.ex. från socialpsykiatrins eller arbetsmarknadsenhetens sida.

Tabell: exempel på samhällsekonomiska effekter av perioder av ohälsa och arbetslöshet till följd av tidigare skolmisslyckanden

NETTO ALLT	1	2	4	8	10	20	30
Arbetsförmedling	0	0	0	0	0	0	0
Försäkringskassan	3 000	5 885	160 677	160 766	164 976	363 868	426 552
Kommun	287 400	563 746	999 618	999 618	1 411 541	2 263 732	2 653 704
Region	172 833	339 019	652 462	652 462	900 180	1 477 563	1 732 103
Rättsväsende	6 000	11 769	22 651	22 651	31 250	51 294	60 131
Övriga	0	0	0	0	0	0	0
Produktionsvärde	403 200	790 892	1 522 117	1 522 117	2 100 014	3 446 983	1 955 225
Summa	872 433	1 711 312	3 357 523	3 357 523	1 340 733	2 498 967	3 143 302

Fullt och långvarigt utanförskap utan följdproblematik – Nina

Nina skolmisslyckanden gjorde att hon aldrig kom in på arbetsmarknaden. Men i motsats till Gabriel, som vi får följa nedan, utvecklar hon inga följdproblem. Detta är kanske ett något orealistiskt scenario eftersom praktiskt taget alla människor som hamnar i denna form av utanförskap utvecklar någon form av följdproblematik. Det finns dock med för att spegla den renodlade effekten av ett arbetsmarknadsmisslyckande.

Vi ser att den långsiktiga kostnaden för detta uppgår till knappt nio miljoner kronor. Den dominerande kostnaden utgörs av produktionsförluster, drygt sju miljoner kronor. Försörjningskostnaderna utgör en mindre del, 1.7 miljoner kronor.

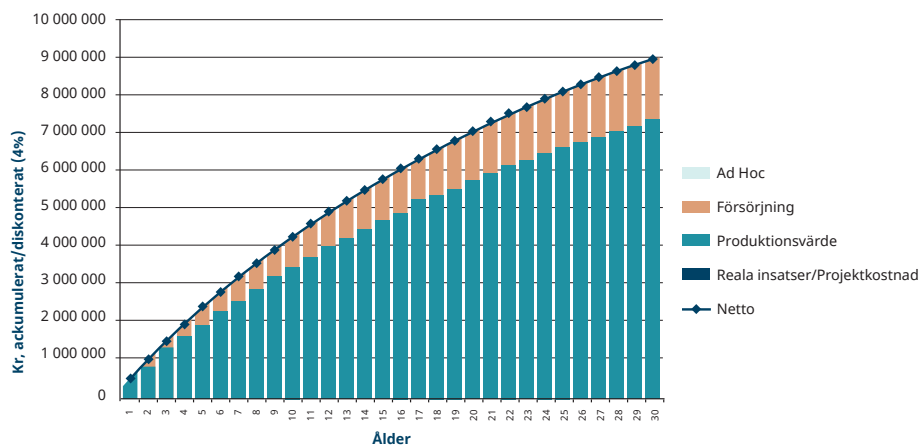

Diagram: exempel på samhällsekonomiska effekter av livslångt utanförskap utan följdproblematik

I tabellen nedan ser vi detta uppdelat på aktörer. Det grundläggande antagandet i kalkylen är att det är kommunen som står för denna kostnad i form av försörjningsstöd. Vi har antagit att detta uppgår till 8 000 kronor i månaden eller 96 000 kronor på årsbasis. Om försörjningen å andra sidan hade utgjorts av sjukpenning och/eller sjukersättning skulle kostnaden dels blivit högre, dels hamnat hos Försäkringskassan.

Vi ser också att kostnaden på årsbasis uppgår till cirka 500 000 kronor. Här kan man också översätta produktionsförlusterna till finansiella förluster i form av minskade inbetalningar av skatt och sociala avgifter. Vid en genomsnittlig, kommunal utdebitering uppgår denna skatteförlust till cirka 57 000 kronor årligen och motsvarande förluster i form av uteblivna inbetalda sociala avgifter uppgår till cirka 115 000 kronor.

Tabell: exempel på samhällsekonomiska effekter av livslångt utanförskap utan följdproblematik

NETTO ALLT	1	4	10	20	30
Arbetsförmedling	0	0	0	0	0
Försäkringskassan	0	0	0	0	0
Kommun	96 000	362 409	809 792	1 356 858	1 726 437
Region	0	0	0	0	0
Rättsväsende	0	0	0	0	0
Övriga	0	0	0	0	0
Produktionsvärde	403 200	1 522 117	3 401 126	5 698 804	7 251 034
Summa	499 200	1 884 525	4 210 918	7 055 663	8 977 470

Fullt och långvarigt utanförskap med en följdproblematik – Gabriel

På grund av sina skolmisslyckanden kommer Gabriel aldrig in på arbetsmarknaden. Vid sidan av detta långvariga utanförskap har han genom åren utvecklat en del följdproblematik. Han lider av psykisk ohälsa (depression), brottas med somatiska problem och har en hög alkoholkonsumtion. Allt detta leder till kraftigt förhöjda vårdbehov av olika slag. Han blir föremål för en mängd olika insatser från de olika aktörerna på arbetsmarknaden. Insatser som aldrig leder till resultat.

I diagrammet nedan ser vi att de totala kostnaderna under trettioårsperioden uppgår till cirka 11.5 miljoner kronor. De reala kostnaderna i form av olika insatser kring Gabriel uppgår till cirka 2.5 miljoner kronor. Men den alldeles dominerande posten utgörs av de produktionsförluster (BNP-bidrag) som uppstår.

Intressant är att den fråga som ofta upptar beslutsfattare kring kostnader för utanförskap på arbetsmarknaden – kostnader för försörjning t.ex. i form av försörjningsstöd – utgör en ganska liten andel. I detta fall cirka 1.7 miljoner kronor.

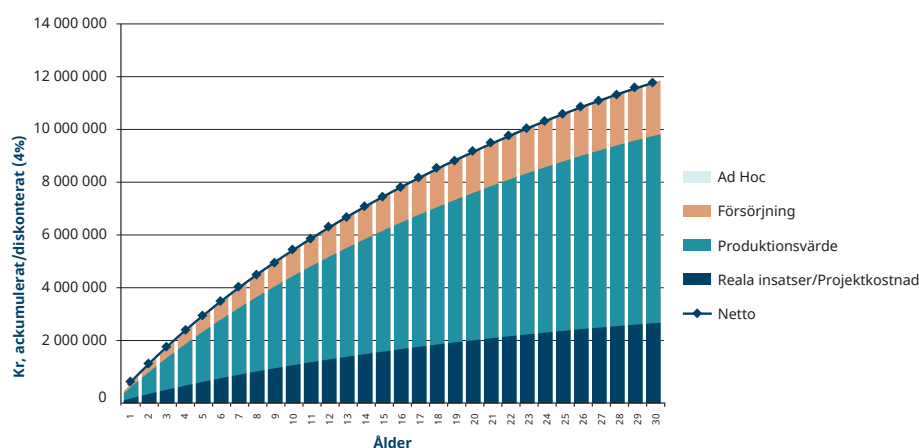

Diagram: exempel på samhällsekonomiska effekter av livslångt utanförskap med följdproblematik

I tabellen nedan finns resultatet fördelat på olika samhällsaktörer och vid olika tidpunkter. De årliga kostnaderna för detta uppgår till cirka 600 000 kronor, varav merparten utgörs av produktionsförluster. Kommun och region är de stora kostnadsbärarna, vilket är ett uttryck för olika former av vårdinsatser och försörjning. Arbetsförmedlingens och Försäkringskassans kostnader handlar bl.a. om olika rehabiliteringsinsatser.

Tabell: exempel på samhällsekonomiska effekter av livslångt utanförskap med följdproblematik

NETTO ALLT	1	4	10	20	30
Arbetsförmedling	30 000	113 253	253 060	424 018	539 511
Försäkringskassan	30 000	113 253	253 060	424 018	539 511
Kommun	96 000	362 409	809 792	1 356 858	1 726 437
Region	80 000	302 007	674 827	1 356 858	1 438 697
Rättsväsende	0	0	0	0	0
Övriga	0	0	0	0	0
Produktionsvärde	403 200	1 522 117	3 401 126	5 698 804	7 251 034
Summa	639 200	2 413 038	5 391 864	7 055 663	11 495 190

Om man inte tror att Gabriels tillstånd kommer att bestå under hela yrkeslivet kan vi med stöd i tabellen ovan se på de ackumulerade effekterna under en vald tidsperiod. Om vi t.ex. väljer en tioårsperiod ser vi att samhällskostnaderna uppgår till 5.3 miljoner kronor varav drygt 800 000 kronor är kommunala kostnader.

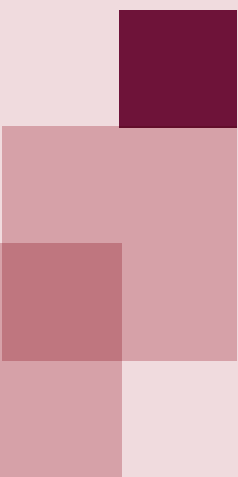
BNP-bidragets innebörd i kalkylen

I samtliga fall har vi presenterat och diskuterat effekterna av att man inte kommer in på arbetsmarknaden till följd av problem som lett till olika former av skolmisslyckanden. Det framgår att de produktionsförluster (eller BNP-bidraget) som uppstår genomgående är betydande och ofta även den dominerande kostnaden.

Vad är då innebörden av detta? För den enskilde innebär det en lägre livsinkomst. Något som på kort sikt påverkar konsumtionsmöjligheterna – levnadsstandard, helt enkelt. Senare i livet innebär det lägre intjänad pension, med fortsatt lägre levnadsstandard. På det mänskliga planet betyder det en reducerad tillhörighet i samhället eftersom arbete ofta uppfattas som centralt för att ingå i ett socialt sammanhang.

För den offentliga sektorn innebär det reducerade skatteintäkter. Naturligtvis mindre inbetald kommunalskatt, regionskatt och statlig inkomstskatt. Men minskade konsumtionsmöjligheter innebär också mindre inbetald moms. Dessutom blir det minskade inbetalningar till socialförsäkringssystemet, de sociala avgifterna, som bl.a. ska finansiera medborgarnas pension.

För samhället i stort innebär det en ogynnsam förskjutning av balansen mellan försörjare och försörjda. I ekonomisk mening betyder det tendenser till ökat skattetryck på försörjarna, men i vidare mening riskerar en sådan utveckling att reducera legitimiteten och betalningsviljan för våra offentliga system.

Avslutning

”Jag var en strulig, ja rentav en mycket strulig tonåring. Växte upp i ett klassiskt miljonprogramsområde. I en typisk familj. Mamma jobbade som bambatant och pappa var busschaufför. Inget dramatiskt. Men då jag kom upp i högstadiet började jag alltmer hänga med gänget på gården. Inte ett kriminellt gäng, men ett typiskt hänggång med mycket småbus.

Jag gjorde inte särskilt bra ifrån mig i skolan. Var inte duktig i fotboll. Hade likasom ingen tillhörighet eller sammanhang – utöver gänget. Ett gäng där många idag lever som kriminella eller missbrukare. Få av dem har tagit sig in i arbetslivet.

För mig ändrades allt med fritidsgården. Där öppnades under denna period en musikstudio av den gamle rapparen Zap. Det blev min räddning. Jag kom att hänga där varje öppen stund. Gjorde och spelade in min egen musik. Samtalade med Zap som var den första vuxne som mött mig med respekt. Vi pratade om livet, framtiden och om att välja rätt, göra rätt val.

Det blev ingen musikkarriär för mig. Men det blev en period som hjälpte mig att göra rätt val längre fram i livet. Val som jag har Zap och fritidsgården att tacka för.”⁴⁰

Det här är en rapport om ungas utanförskap, om risken att hamna fel i livet och vad det kan vara värt att förhindra att det sker. Men det handlar också om hur samhället kan göra sociala investeringar i unga för att stödja en sådan godartad process och hur fritidsgårdar, ungdomsgårdar och ungdomens hus kan vara ett av flera olika redskap i det arbetet.

≡ Rätten till ett fullvärdigt liv grundläggs tidigt

Rapporten har ett ensidigt ekonomiskt perspektiv – det är vårt uppdrag. Men självklart är de mänskliga och sociala konsekvenserna av ett livsmisslyckande det viktigaste. I vårt samhälle, präglad av ett utbrett och generellt välfärdstänkande, fastslås gång på gång rätten till ett fullvärdigt liv. Och omfattande forskning visar att möjligheterna till ett sådant liv grundläggs tidigt i livet.

En viktig del i detta är naturligtvis föräldrarna, familjen och det sammanhang man växer upp i. Det handlar också om den enskilde individens förutsättningar och de val denne gör under sin uppväxt. Men även samhället och den ungdomspolitik man för har en avgörande betydelse: för att stödja föräldraskapet, bidra till en likvärdig skola för alla samt möjligheterna till en meningsfull och utvecklande fritid med inslag av kultur, idrott, föreningsliv samt stärkande och trygga miljöer på fritidsgården.

I den här rapporten har vi främst fokuserat på och intresserat oss för den öppna fritidsverksamheten: ungdomsgårdarna, fritidsgårdarna, ungdomens hus, allaktivitetshusen osv. För vissa unga har de här platserna avgörande betydelse för att få stöd att fatta bra beslut under uppväxtåren.

Rapporten ger många exempel på ekonomiska konsekvenser av destruktiva livsval. Varje gång samhället förlorar en ung människa blir det dyrt. Mycket dyrt. Det förebyggande och främjande arbetet är därför av stor betydelse. Mänskligt, socialt och – som rapporten fokuserat på – ekonomiskt.

⁴⁰ Berättat av ung man i ett förortsområde vid en djupintervju

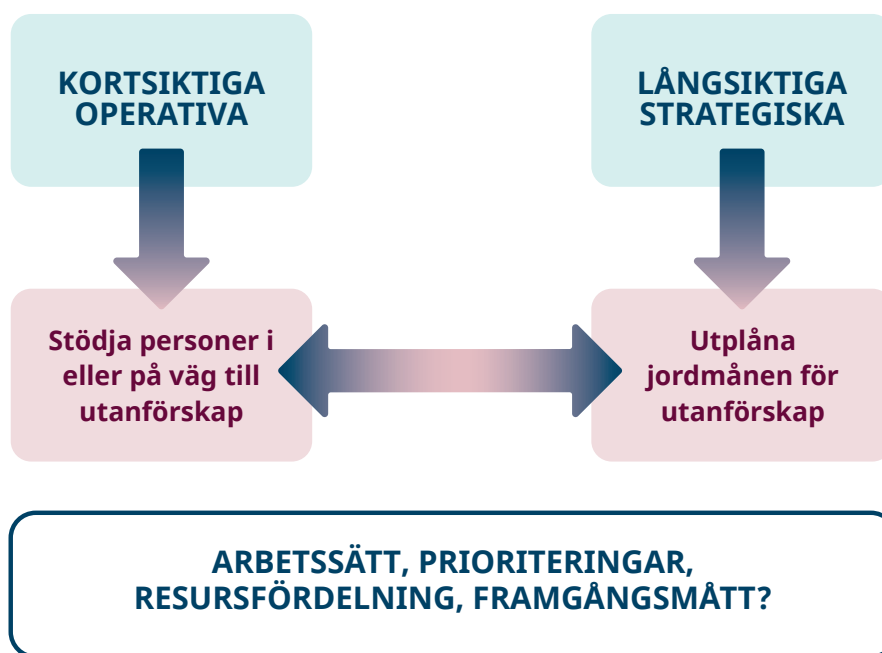
Därför är det viktigt att de som fattar politiska och andra beslut inom denna sektor ser och förstår att den här typen av insatser för och kring unga inte är en kostnad som det gäller att hålla nere. Det är en social investering med potentiellt mycket hög avkastning.

≡ **Rädda enskilda personer eller utplåna jordmånen**

Men för att kunna värdera effekterna av den här sortens insatser kring unga måste det väljas ett grundperspektiv. Som bilden nedan visar kan man fokusera på att värdera konkreta insatser som syftar till att bistå enskilda personer. Ett perspektiv som överensstämmer med den New Public Management-tradition⁴¹ som präglar flertalet offentliga organisationer. Någorlunda enkelt att mäta, med effekter som är ganska direkta och ofta uppstår i närtid.

Men man kan också fokusera på insatser med uppgift att strukturellt minska utanförskapet i samhället genom att påverka olika kollektiva, sociala och kulturella inslag i de grupper som tenderar att välja utanförsvägen. Det är ett mer indirekt angreppssätt, med en kollektiv prägel, där effekterna kanske syns först på lång sikt och mer subtilt.

En strategisk målsättning

Det är enklast att argumentera utifrån ett kortsiktigt, konkret och individuellt perspektiv, men man bör arbeta med båda. Det handlar om att gå från antingen eller till både och.

⁴¹ En styrmodell hämtad från näringslivet fokuserad på att ta fram mätbara mål och styra verksamheten mot dessa. Metoden har blivit kritiserad eftersom den fokuserar på det som är mätbart i en verksamhet i stället för det som är viktigt

■ ■ ■ Det möjliga värdet av intervention och sociala investeringar

Rapporten har översiktligt beskrivit de långsiktiga effekterna av utanförskap i vuxenlivet och mer detaljerat i sex ganska vanliga utfall. Uppställningen nedan visar att kostnaderna inte bara är mycket höga. De är också varierande. Till omfattning, vilken slags kostnader det handlar om och vilka samhällsaktörer som involveras.

• Att undvika försenat inträde i arbetslivet	2.3 miljoner kronor
• Lägre livslön till följd av skolmisslyckanden	1.4 miljoner kronor
• Perioder av sjukskrivning och arbetslöshet i vuxenlivet	3.1 miljoner kronor
• Perioder av psykisk ohälsa och arbetslöshet	8.9 miljoner kronor
• Livslångt utanförskap utan följdkomplikationer	9 miljoner kronor
• Livslångt utanförskap med följdkomplikationer	11.5 miljoner kronor

■ ■ ■ Slutsatser

- Kostnaderna som kan följa av ett utanförskap **är stora** även vid det som skulle kunna definieras som ett ringa eller måttligt utanförskap.
- Kostnaderna **är starkt varierande** till sin omfattning och till sin fördelning. Ibland på grund av produktionsförlusterna, ibland på grund av de offentliga insatserna.
- Kostnaderna belastar **olika offentliga aktörer**, beroende på utanförskapets omfattning, svårighet och varaktighet.
- På grund av svårigheter att se helheten och avsaknad av långsiktigt perspektiv är kostnaderna för enskilda beslutsfattare ofta **osynliga** eller i alla fall underskattade.
- Normalt är det ingen aktör som har kunskap om **de totala kostnaderna**, vare sig på kort eller lång sikt.

■ ■ ■ Avslutande reflektioner och framåtblickar

”Västra Hisingens krisstödsgrupp är under torsdagen på plats vid Väderilsgatan i Biskopsgården efter att en man i 25-årsåldern skjutits till döds under onsdagskvällen. Göteborgs stads kristeam har ställt upp en husbil på Väderilsgatan och har också öppnat ett telefonnummer för den som behöver stöd eller vill prata om det som hänt. – Boende är upprörda och oroliga över att det varit ännu en skjutning här och att en ung man har dött, rapporterar P4 Göteborgs reporter på plats. Polisen är i Biskopsgården med extra personal under torsdagen.”⁴²

Den här studien väcker ett antal frågor och funderingar. Omfattningen av utanförskap och dess konsekvenser, både under uppväxten och i vuxenlivet, tycks vara betydligt mer omfattande än vad många tror. Vi talar om ett samhällsfenomen som berör tiotusentals människor, med betydande kostnader. Vi pratar tiotals miljarder kronor. Särskilt tydligt blir det om man jämför med kostnaderna för att istället reducera riskerna.

⁴² Sveriges Radio, 2018-11-15

Vi vet vilka skyddsfaktorer som starkast bidrar till att unga inte hamnar i utanförskap. Vi vet att vid sidan av skolan och föräldrarna är en utvecklande och meningsfull fritid en stark sådan. Särskilt för unga i riskzon. Vi vet också att det organiserade föreningslivet, inte minst idrottsrörelsen, ofta når en viss grupp av unga och att det *inte* når andra – som kanske är de med störst behov av denna skyddsfaktor.

Det är här den öppna fritidsverksamheten kommer in i bilden. Ett främjande inslag som kan nå unga utanför det organiserade föreningslivet, unga i områden med socioekonomiska utmaningar och på landsbygden, unga som sällan har tillgång till konstruktiva val på sin fritid – och som därmed ligger i riskzon för att dras in i destruktiva miljöer och gäng. En verksamhet som kan stärka barns och ungas personliga och sociala utveckling.

Om ambitionen verkligen är att dagens öppna fritidsverksamheter ska bygga på ungas frivilliga deltagande, där de är aktiva utifrån egen motivation och vilja, går det att identifiera några olika förutsättningar för att lyckas:

- Att verksamheten har ett tydligt uppdrag utifrån ett främjande perspektiv.
- Att det är tydligt definierat vilken eller vilka målgrupper som verksamheten ska nå.
- Att verksamheten har välutbildad personal som kontinuerligt kompetensutvecklas utifrån sitt svåra uppdrag.
- Att mötesplatsen gärna är öppen och generationsövergripande, eftersom unga ofta saknar fungerande relationer med äldre generationer.
- Att verksamheten bygger på konkret och aktiv samverkan med andra samhällsaktörer; inom kommun, skola och socialtjänst men också fastighetsbolag, polis och civilsamhället.

Det leder till en fråga om varför man idag inte gör fler eller mer omfattande insatser för att förhindra och reducera detta problem. En förklaring kan vara att berörda beslutsfattare inte ser några effekter i de besluts- och uppföljningssystem som de förfogar över. Kostnaderna för utanförskap drabbar i regel någon annan aktör, betydligt längre fram i tiden. **Stuprörstänkandet och kortsiktigheten försvårar en god ekonomisk resurshushållning.**

Det verkar inte heller finnas incitament för att agera, vilket bara ger förlorare: såklart den enskilde, men också kommunen och övriga samhället i form av unga människor som senare i livet, i större eller mindre omfattning, kommer att misslyckas i arbetslivet.

Det finns ett par nyckelord som genomsyrar rapporten: **långsiktighet och gränsöverskridande samverkan**. Det är en tämligen enkel slutsats att sådant stöd sannolikt är utomordentligt lönsamt. Man behöver inte ens vara särskilt framgångsrik för att en social investering som förhindrar utanförskap ska löna sig. Dessutom är den potentiella uppsidan mycket stor. Så frågan blir då: **har vi råd att avstå från att agera?**

Vi vet också att unga – både i områden med socioekonomiska utmaningar och på landsbygden – saknar strukturerade mötesplatser. Men sådana platser är inte bara en fråga för en lokal fritids- eller kulturnämnd. Det är en fråga som berör många aktörer, där många olika parter kan samverka **och skapa något helt nytt.**

Att arbeta med unga är en komplex fråga som kräver en struktur för samverkan, styrning och långsiktighet. Det är en fråga som väver samman den traditionella fritidsverksamheten inte bara med andra kommunala aktörer, som skola och socialtjänst, utan också fastighetsägare, polisen och civilsamhället.

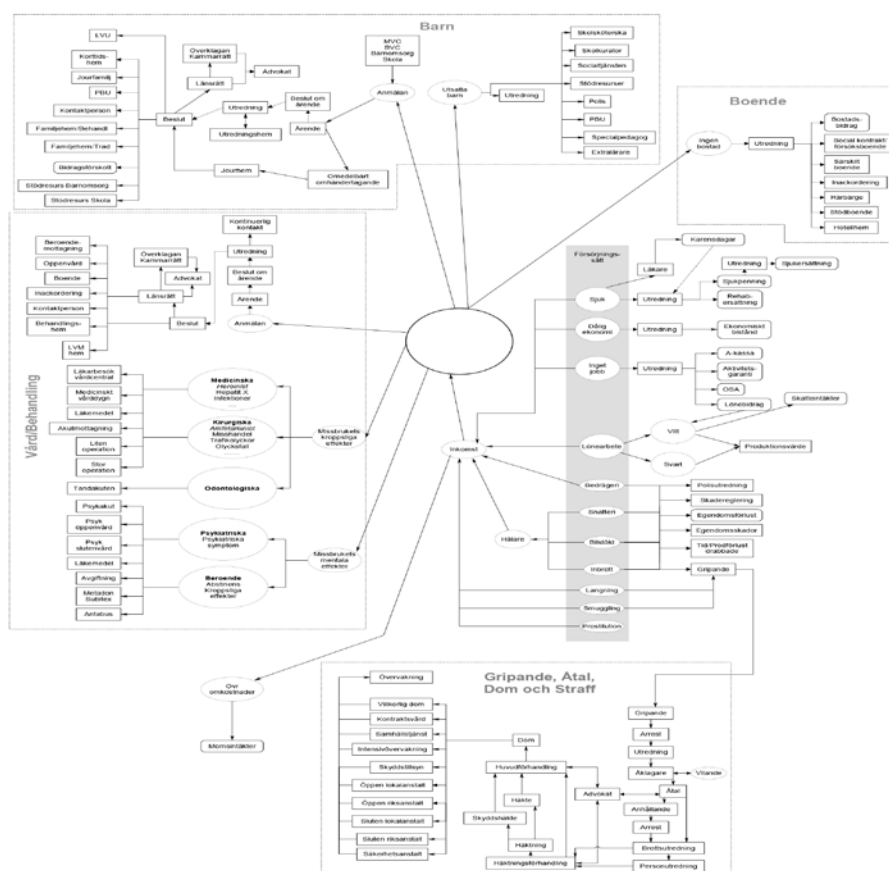
Så om vi avslutningsvis fick önska oss en enda sak av er som har beslutsrätt inom detta område så är det att ni agerar utifrån tanken att denna typ av satsningar kan vara en social investering med oerhört god lönsamhet, både på kort och på lång sikt.

Eva Nilsson Lundmark, Ingvar Nilsson

≡ Identifiera det totala effektpanoramat

Arbetet med modellen består av tre steg: identifiera, kvantifiera och värdera effekter. Det första steget är alltså att identifiera effektpanoramat – vilket principiellt illustreras i den tämligen svåröverskådliga bilden nedan.

≡ Kvantifiera och prissätt effekterna

För att kunna synliggöra kostnaderna för det fenomen vi här studerat används den trestegsmodell som är konstruerad för samhällsekonomiska analyser:

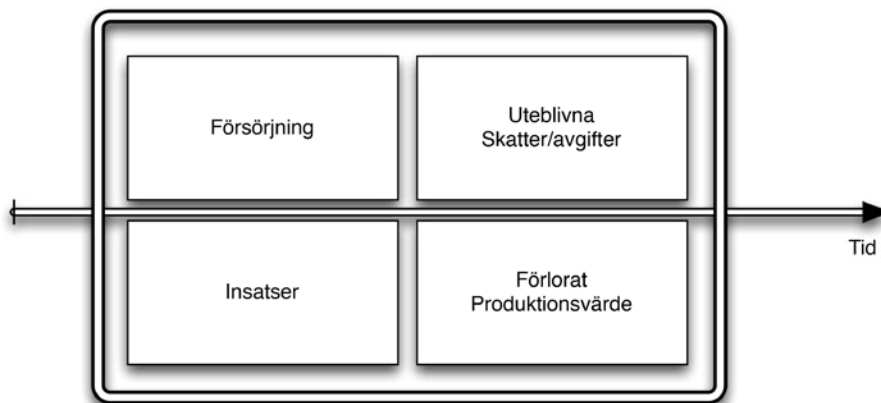
- Vi identifierar med hjälp av **nätverkskartan** ovan alla olika effekter som uppstår.
- Därefter **kvantifieras** dessa.

Slutligen **prissätts** de. För att kunna göra detta måste vi skaffa en bild av priset på alla de insatser och effekter som kan bli aktuella. Nedan visas ett utdrag ur en sådan prislsta, som utgör underlaget för denna studie. I den fullständiga prislstan ingår cirka 200–300 variabler omfattande ett tiotal stora samhällsak-törer.

Kedja	Aktör	Enhet	Aktivitet	Sort	Pris	Real
Försörjning	Arbetsförmedling	Af	Akassa	Månad	13000	0
Försörjning	Arbetsförmedling	Af	Aktivitetsstöd	Månad	6700	0
Försörjning	Arbetsförmedling	Af	Utredning Af	Tillfälle	30000	1
Boende	Försäkringskassan	Fk	Bostadsbidrag	Månad	2500	0
Försörjning	Försäkringskassan	Fk	Sjukpenning 100%	Månad	13000	0
Försörjning	Försäkringskassan	Fk	Utredning Fk	Tillfälle	45000	1
Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Arbetssträning	Månad	9000	1
Barn	Kommunen	Socialtjänsten	BarnUtredKom	Tillfälle	42000	1
Boende	Kommunen	Socialtjänsten	Behandlingshem	Månad	60000	1
Boende	Kommunen	Socialtjänsten	Funktionsbedömning	Tillfälle	3000	1
Försörjning	Kommunen	Socialtjänsten	Försörjningsstöd	Månad	7500	0
Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Rehabplan	Tillfälle	3000	1
Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Sysselsättningsprojekt	Månad	5000	1
Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning	Tillfälle	5000	1
Boende	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning boende	Tillfälle	2000	1
Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning Omhändertagande	Tillfälle	20000	1
Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning Soc	Tillfälle	10000	1
Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	Öppenvård	Månad	10000	1
Somatisk vård	Landsting	Akutsjukvård	Akutmottagning	Tillfälle	5000	1
Somatisk vård	Landsting	Akutsjukvård	Operation Lätt	Tillfälle	10000	1
Somatisk vård	Landsting	Akutsjukvård	Operation Medel	Tillfälle	20000	1
Barn	Landsting	BUP	Terapi	Månad	2000	1
Barn	Landsting	BUP	Utredning BUP	Tillfälle	10000	1
Somatisk vård	Landsting	Primärvård	Läkarbesök	Tillfälle	1500	1
Medicinering	Landsting	Primärvård	Medicin Primv	Månad	1000	1
Somatisk vård	Landsting	Primärvård	Sköterskebesök	Tillfälle	800	1
Medicinering	Landsting	Psykiatri	Medicin Psyk	Månad	1000	1
Psykvård	Landsting	Psykiatri	Psykakut	Tillfälle	4000	1
Psykvård	Landsting	Psykiatri	Psykiatrisk öppenvård	Tillfälle	1500	1
Psykvård	Landsting	Psykiatri	Utredning	Tillfälle	5000	1
Somatisk vård	Landsting	Specialistsjukvård	Läkarbesök	Tillfälle	2000	1
Somatisk vård	Landsting	Specialistsjukvård	Specialistvård lätt	Tillfälle	4000	1
Somatisk vård	Landsting	Specialistsjukvård	Specialistvård tung	Tillfälle	8000	1
Brott och Straff	Rättsväsendet	Kronofogde	Inkassoärende	Tillfälle	500	1
Brott och Straff	Rättsväsendet	Kronofogde	Utredning Kf	Tillfälle	5000	1
Brott och Straff	Rättsväsendet	Polisen	Polisingr	Tillfälle	4000	1
Brott och Straff	Övriga	Allmänhet	InbrottKostnAllm	Tillfälle	2000	1
Brott och Straff	Övriga	Försäkringsbolag	InbrottSkadaRegiÖvr	Tillfälle	14000	1
Försörjning	Övriga	Föräldrar	Bidrag	Månad	3000	0

≡ Olika typer av effekter och kostnader

Så vilka är komponenterna i denna kostnadsmassa? De består av följande delar:

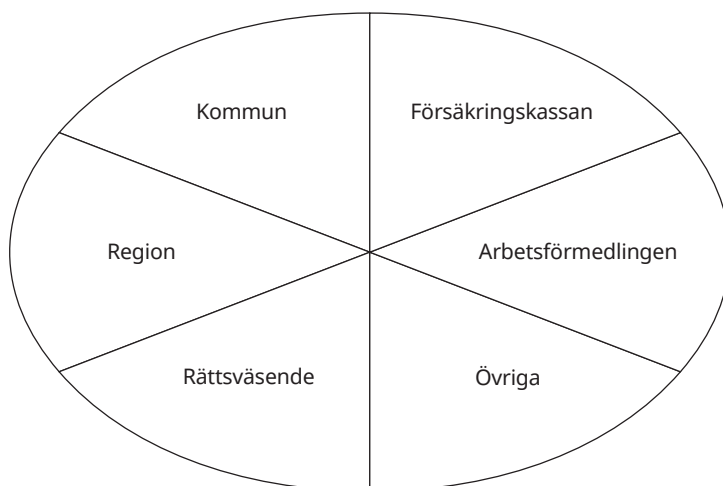
- **Försörjning.** Den här kostnaden uppstår för att människor inte kan försörja sig själva eller sitt hushåll till följd av den situation de hamnat i: Sjukpenning, aktivitetsersättning eller ekonomiskt bistånd till a-kassa och sjukersättning etc.
- **Uteblivna skatter och avgifter.** Dessa kostnader brukar kallas finansiella kostnader, eller transfereringar, och anses normalt inte höra hemma i en samhälls-ekonomisk kalkyl. Vi väljer ändå ofta att redovisa dessa kostnader, men särskilja dem från de reala kostnaderna – dvs. produktionsbortfallet och kostnaderna för olika insatser.
- **Insatser.** Kostnader för olika former av prevention, vård eller rehabilitering. Så kallade reala kostnader. I kalkylmodellerna beaktar vi normalt mellan 150 och 250 variabler som identifierats, kvantifierats och prissatts för att fånga ett panorama av insatser som kan bli aktuella kring den grupp som studeras.
- **Förlorat produktionsvärde.** Detta uppstår till följd av att människor som skulle kunna arbeta (helt eller delvis) inte tas i anspråk och deras bidrag till folkhushållet (BNP-bidraget) därmed uteblir. Denna kostnad brukar beräknas som den lönekostnad en arbetsgivare är beredd att betala för att anställa den person det gäller.

Kalkylerna använder, utifrån försiktighetsprincipen, regelmässigt en mycket låg lönekostnad som utgångspunkt. Till detta kommer arbetsgivarens så kallade löne-kostnadspåslag som tillsammans med lönen utgör den totala lönekostnaden.

≡ Kostnaderna fördelat på olika samhällsaktörer

Traditionella samhällsekonomiska kalkyler brukar nöja sig med att beskriva vilka effekter som uppstår för samhället i stort. Men det är inte alltid ett relevant svar för en enskild aktör som kommun, försäkringskassa eller polis, som kanske är mer intresserad av att få veta hur det påverkar just den egna verksamheten. Därför delar vi upp kostnaderna på sex olika samhällssegment, illustrerade i figuren nedan.

Kostnadernas fördelning på samhällssektorer

Några av dessa segment är tydliga organisationer, som kommun eller Arbetsförmedling. Andra består av flera olika delsegment, som rättsväsendet som består av bl.a. polis, åklagarväsende, domstolsväsende och kriminalvård. I kategorin övriga ryms bl.a. företag, allmänhet, familj, CSN, Kronofogdemyndigheten etc.

≡ En förståelse för kostnaderna

Kostnaderna för de olika scenarion vi redovisat är baserade på en schablon kring olika former av utanförskap (helt eller delvis).

De kostnader som redovisas är **merkostnader** i ett utanförskap utöver de ”normalkostnader” som alla medborgare har, t.ex. för sjukvård. Modellen är byggd så att den redovisar effekter för sex olika samhällsområden (i modellen kallat **aktörer**).

För **Arbetsförmedlingens** del kan det handla om utredningar, handläggartid, utbildningsinsatser eller olika former av lönesubventioner. För **Försäkringskassan** kan det handla om sjukpenning, sjukersättning, aktivitetsersättning, olika rehabiliteringsinsatser, utredningar eller handläggningstid.

Kommunens kostnader kan bestå av olika elevvårdsinsatser i skolan, pedagogiska stödinsatser, skolsjukvård, skolkurator, orosanmälan till socialtjänsten, HVB-placeringar, utredningar eller ekonomiskt bistånd. **Landstingets** (eller regionens insatser) kan vara läkarbesök, insatser från BUP, farmaka, psykiatriska insatser och akutsjukvård.

Rättsväsendets kostnader (som för denna målgrupp är ytterst marginell) kan handla om kronofogden, polisingripanden av olika slag eller åklagarkostnader.

Under posten **Övriga (som även den är mycket liten för denna målgrupp)** ryms kostnader för allmänhet, företag och civilsamhället. Totalt finns mellan 150 och 200 kostnadsposter i de olika kalkyler som redovisas.

≡ Några bärande principer

Vi har utfört den här typen av kalkyler i 40 år och etablerat ett antal bärande principer: Den första är försiktighetsprincipen – **alltid ligga i underkant i beräkningarna.**

Den andra principen är att **ta bort sådant som kan är viktigt, men som kan vara diskutabelt eller svårt att mäta.** Exempel på detta är:

- Indirekta effekter på tredje man och den sociala omgivningen – den sociala smittan.
- Indirekta effekter på nästa generation – det sociala arvet.
- Diffusa och etiskt svårämbara effekter som rädsla, lidande, smärta, för tidig död, försämrad livskvalitet.
- Diffusa spridningseffekter som fler väktare, preventionskostnader i stort.
- Diffusa effekter på samhället i stort som minskad tillit, otrygghet, sämre relationer (det man i ekonomisk teori kallar ett urgröpt socialt kapital).

En annan viktig ansats att vara medveten om är att resultaten, hur ambitiösa vi än är, handlar om **storleksordningar, inte exakta resultat.** Området är för komplext för att göra anspråk på den exakta sanningen. Det är bättre att ha en bild av storleksordningar kring kostnader (och vara medveten om att det är just detta) än att inte ha någon aning alls eller bara gissa och tycka.

≡ Att räkna om till nuvärde – diskontering

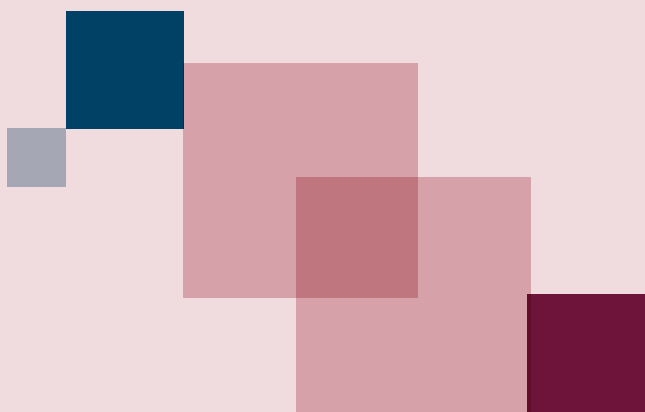
Effekterna av många fenomen i rapporten uppstår under lång tid. Ibland flera decennier framåt. Det betyder att framtida effekter måste kunna omvandlas till nuvärde, vilket sker genom att diskontera dem till nuvärde med en viss procentsats. Vi använder oss ofta av värdet 4 %. Detta innebär att framtida effekter i kalkylen får mindre tyngd än nutida.

≡ Det svårsmätbara

En del av den ovan presenterade försiktighetsprincipen är att inte ta med faktorer och effekter som i sig kan anses vara viktiga, men som trots detta är svåra att prissätta. Eller att prissättningsmetoderna kan anses tveksamma – eller rentav tvivelaktiga – av praktiska (t.ex. otrygghet) eller etiska (t.ex. värdet av för tidig död) skäl.

Sådana faktorer brukar ibland kallas ”svårsmätbara” (på engelska *intangibles*). Inom näringslivets tjänstesektor brukar de tillmätas stor betydelse när ett företags värderas. De kallas då immateriella tillgångar. Exempel på detta är varumärke, patent och kompetens.

Alla dessa är faktorer av stor betydelse när olika effekter kring utanförskap ska värderas och det finns inom nationalekonomin metoder för detta. Dock kan många av dem diskuteras och även ifrågasättas, bl.a. ur ett etiskt perspektiv. Vi har därför genomgående valt att lyfta ut dessa faktorer ur vår kalkyl. En konsekvens av detta är att de resultat och de värden vi får kring utanförskapets effekter därmed blir mindre än de totala effekterna om de svårsmätbara faktorerna skulle inkluderas. **Våra kalkyler underskattar som en följd av detta, och den ovan redovisade försiktighetsprincipen, systematiskt utanförskapets ekonomiska effekter.**

HOS OSS VÄXER KUNSKAP FRAM

På Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor är ungas villkor och civilsamhällets förutsättningar i fokus. Här växer kunskap fram som beslutsfattare använder när de prioriterar insatser för unga och för civilsamhället. Vi sprider kunskapen i mötet med människor, på såväl nationell som europeisk nivå. Vi fördelar också statsbidrag som ger små och stora organisationer möjlighet att genomföra sin verksamhet. Det ger också unga möjlighet att arbeta som volontär, studera eller praktisera i ett annat europeiskt land.